

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

ELEANOR SHARPSTON

της 30ής Νοεμβρίου 2006¹

1. Απορρέει από το κοινοτικό δίκαιο υποχρέωση διαμορφώσεως της εννόμου τάξεως κράτους μέλους κατά τρόπον ώστε να προβλέπει, πρώτον, αυτοτελή ένδικη προσφυγή σκοπούσα στον έλεγχο της νομιμότητας διατάξεως του εθνικού δικαίου σε σχέση με το κοινοτικό δίκαιο και, δεύτερον, αναστολή εκτελέσεως της εθνικής διατάξεως μέχρις ολοκληρώσεως του ελέγχου της νομιμότητάς της; Αυτό ουσιαστικώς το ερώτημα θέτει στο Δικαστήριο το Höögsta domstolen (Σουηδία).

Εθνική νομοθεσία

2. Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία αναφορικά με την εθνική νομοθεσία που ρυθμίζει την δικαιοδοσία και θέτει τους κανόνες της ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διαδικασίας.

3. Πρώτον, το κεφάλαιο 11, άρθρο 14, του Regeringsformen (συνταγματικού νόμου

περί συγκροτήσεως της Κυβερνήσεως) θέτει τους διέποντες τον έλεγχο της νομιμότητας κανόνες. Δυνάμει αυτού του άρθρου, σε περίπτωση που δικαστήριο ή άλλο δημόσιο όργανο κρίνει ότι ένας κανόνας είναι αντίθετος προς διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου ή άλλου υπέρτερου νόμου, ο κανόνας αυτός δεν πρέπει να εφαρμόζεται. Δυνάμει του κεφαλαίου 11, άρθρο 4, του Regeringsformen ο έλεγχος αυτός, που μπορεί ενδεχομένως να έχει ως αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή της σχετικής νομοθετικής διατάξεως, γίνεται υπό μορφήν εξετάσεως παρεμπόπτοντος ζητήματος στο πλαίσιο εκδικάσεως επί της ουσίας ένδικης προσφυγής. Κατά την εθνική νομοθεσία, δεν προβλέπεται δυνατότητα ασκήσεως αυτοτελούς προσφυγής διώκουσας αποκλειστικώς τη διαπίστωση του ανίσχυρου μιας διατάξεως νόμου. Εάν η επίμαχη διάταξη έχει θεσπιστεί από το Riksdag ή από την κυβέρνηση, η μη εφαρμογή της επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση που είναι προδήλως εσφαλμένη. Πάντως, η προϋπόθεση αυτή δεν ισχύει όταν η διάταξη είναι αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο².

4. Δεύτερον, δυνάμει του κεφαλαίου 13, άρθρο 2, του Rättegångsbalken (κώδικα πολιτικής δικονομίας) μπορεί να ασκηθεί παραδεκτώς ένδικη προσφυγή διώκουσα τη

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

2 — Σχέδιο κυβερνητικού νόμου 1993/94:114. Προγενέστερες της προσχωρήσεως της Σουηδίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνταγματικές τροποποιήσεις, σ. 27.

διαπίστωση συγκεκριμένης εννόμου σχέσεως μόνο εφόσον η έννομη αυτή σχέση είναι αβέβαιη και εφόσον αυτή ζημιώνει τον προσφεύγοντα.

5. Τρίτον, το κεφάλαιο 15 του Rättegångsbalken αφορά τα προσωρινά μέτρα στις αστικές δίκες. Δυνάμει του άρθρου 3, εάν ένα πρόσωπο αποδείξει το βάσιμο της αξιώσεώς του έναντι τρίτου και η αξίωση αυτή αποτελεί ή είναι δυνατόν να αποτελέσει το αντικείμενο διαδικασίας ή ανάλογης εξετάσεως, βασίμως δε πιθανολογείται ότι ο αντίδικος μπορεί να προσβάλει την αξίωση αυτή, προβαίνοντας ή απέχοντας από ορισμένες ενέργειες, παρακωλύοντας ή καθιστώντας δυσχερέστερη, κατ' άλλον τρόπο, την άσκηση του δικαιώματος του προσφεύγοντος ή περιορίζοντας ουσιαστικώς την αξία αυτού του δικαιώματος, το επιλαμβανόμενο δικαιοδοτικό όργανο μπορεί να διατάξει τη λήψη μέτρων για τη διασφάλιση του δικαιώματος του αιτούντος. Τα μέτρα αυτά μπορούν να περιλάβουν την απαγόρευση, υπό την απειλή επιβολής προστίμου, της ασκήσεως ορισμένης δραστηριότητας ή της τελέσεως συγκεκριμένης πράξεως, ή διαταγή, υπό την απειλή επιβολής προστίμου, να γίνει σεβαστή η αξίωση του προσφεύγοντος, ή τον διορισμό διαχειριστή ή ακόμα διαταγή δυνάμενη να διασφαλίσει, κατ' άλλο τρόπο, το δικαίωμα του προσφεύγοντος.

6. Το αιτούν δικαστήριο και η Σουηδική Κυβέρνηση ισχυρίζονται ότι τα δυνάμει του άρθρου 15 προσωρινά μέτρα πρέπει να είναι κατάλληλα για τη διασφάλιση του κυρίου αιτήματος. Κατά συνέπεια, η αναστολή εκτέλεσεως νόμου του οποίου αμφισβητείται η νομιμότητα δεν παρέχεται, γενικώς, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως. Επίσης, (και τούτο είναι μάλλον εύλογο) δεν διατάσσεται,

προφανώς, προσωρινό μέτρο όταν το κύριο αίτημα είναι απαράδεκτο.

7. Τέταρτον, δυνάμει του άρθρου 38 του Lotterilagen, 1994:1000 (σουηδικού νόμου περί λαχειών), απαγορεύεται, άνευ ειδικής αδείας, η διαφήμιση, για επαγγελματικούς ή άλλους κερδοσκοπικούς σκοπούς, της συμμετοχής σε λαχειοφόρους αγορές που διοργανώνονται στη Σουηδία ή εκτός Σουηδίας. Θα αναφέρομαι, κατωτέρω, στη διάταξη αυτή ως απαγόρευση της διαφημίσεως. Προβλέπονται, πάντως, εξαιρέσεις από τη διάταξη αυτή. Δυνάμει του άρθρου 45, μπορεί να ζητηθεί άδεια διοργανώσεως λαχειοφόρου αγοράς. Το άρθρο 48 προβλέπει τον έλεγχο της τηρήσεως του Lotterilagen, το δε άρθρο 52 προβλέπει την έκδοση διαταγών και την επιβολή απαγορεύσεων, η παράβαση των οποίων επισύρει την επιβολή προστίμων, προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση αυτού του νόμου. Δυνάμει του άρθρου 54 του Lotterilagen, τιμωρείται ποινικώς οποιοσδήποτε διαφημίζει παρανόμως, στο πλαίσιο ασκήσεως επαγγελματικής δραστηριότητας, ή για οποιοδήποτε άλλο κερδοσκοπικό σκοπό, τη συμμετοχή σε λαχειοφόρο αγορά διοργανούμενη στην αλλοδαπή, όταν η διαφήμιση απευθύνεται ειδικώς σε υποψήφια να μετασχουν πρόσωπα τα οποία κατοικούν στη Σουηδία. Το 59 προβλέπει τον δικαστικό έλεγχο των σχετικών με τις άδειες αποφάσεων.

Η διαδικασία της κύριας δίκης

8. Κατά τη διάταξη παραπομπής και τις γραπτές παρατηρήσεις της ανααιρεσείουσας

της κύριας δίκης, το ιστορικό της υποθέσεως είναι το ακόλουθο.

9. Η Unibet (London) Ltd και η Unibet (International) Ltd είναι εταιρίες με έδρα, αντιστοίχως, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Μάλτα. Διοργανώνουν στοιχήματα, ιδίως επί αθλητικών συναντήσεων, σχετικά με παίγνια πόκερ, καζίνο και άλλα τυχερά παίγνια, βάσει αδειών χορηγούμενων εντός των ορίων της δικαιοδοσίας των κρατών τα οποία επιτρέπουν τη διοργάνωση στοιχημάτων που απευθύνονται, ιδίως, σε πελάτες κατοικούντες εκτός των κρατών αυτών. Θα χρησιμοποιώ, κατωτέρω, και για τις δύο αυτές εταιρίες την επωνυμία Unibet.

10. Η Unibet προτείνει τα στοιχήματα αυτά κυρίως μέσω του Διαδικτύου. Δεν έχει πρόθεση εγκαταστάσεως στη Σουηδία ή διοργανώσεως στη χώρα αυτή στοιχημάτων. Επιθυμεί, απλώς, τη διαφήμιση των υπηρεσιών της στη χώρα αυτή.

11. Στις 6 Νοεμβρίου 2003 το Δικαστήριο αποφάνθηκε με την απόφασή του επί της υποθέσεως Gambelli κ.λπ.³, ότι εθνική νομοθεσία απαγορεύουσα την άσκηση ορισμένων δραστηριοτήτων σχετικών με στοιχήματα, χωρίς την άδεια του οικείου κράτους μέλους, αντιβαίνει προς τα άρθρα 43 ΕΚ και 49 ΕΚ. Στηριζόμενη στην απόφαση αυτή, η Unibet αγόρασε δικαιώματα διαφημιστικών καταχωρίσεων σε πολλές καθημερινές

σουηδικές εφημερίδες. Η σουηδική υπηρεσία εποπτείας λαχείων και τυχερών παιγνίων γνωστοποίησε ότι κατέθεσε μηνυτήρια αναφορά κατά των εφημερίδων αυτών για παράβαση του νόμου περί λαχείων, λόγω της δημοσιεύσεως διαφημιστικών καταχωρίσεων αλλοδαπής εταιρίας παιγνίων. Στη συνέχεια, η Unibet επεχείρησε να αγοράσει δικαιώματα διαφημιστικών καταχωρίσεων σε πολλές σουηδικές καθημερινές εφημερίδες, καθώς και σε ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς, συνάντησε όμως άρνηση, λόγω της απαγορεύσεως της διαφημίσεως και της θέσεως που έλαβε η υπηρεσία εποπτείας λαχείων. Στη συνέχεια, το Σουηδικό Δημόσιο ζήτησε την έκδοση δικαστικών διαταγών και κίνησε ποινική διαδικασία κατά των εφημερίδων που δημοσίευσαν διαφημιστικές καταχωρίσεις της Unibet. Πάντως, κατά της ίδιας της Unibet δεν ασκήθηκε δίωξη.

12. Η Unibet άσκησε αγωγή κατά του σουηδικού δημοσίου ενώπιον του tingsrätt (αρμόδιο πρωτοδικείο). Κατ' ουσίαν, ζήτησε από το εν λόγω δικαστήριο 1) να αναγνωρίσει ότι η Unibet δικαιούται να εμπορεύεται τις σχετικές με τα παίγνια υπηρεσίες της στη Σουηδία, παρά την απαγόρευση της διαφημίσεως, 2) να υποχρεώσει το σουηδικό δημόσιο στην καταβολή αποζημιώσεως για τη ζημία που υπέστη και συνεχίζει να υφίσταται λόγω της απαγορεύσεως αυτής και 3) να διατάξει ότι δεν επιτρέπεται, από της εκδόσεως της αποφάσεως, η έναντι αυτής εφαρμογή της απαγορεύσεως της διαφημίσεως, καθώς και η επιβολή των σχετικών ποινικών κυρώσεων.

13. Η αγωγή της Unibet στηρίζεται στην προβαλλόμενη ασυμβατότητα της σουηδικής νομοθεσίας περί λαχείων με το άρθρο 49 ΕΚ, καθώς και στο επιχειρήμα ότι το κοινοτικό δίκαιο παρέχει στη Unibet το δικαίωμα να εμπορεύεται τις σχετικές με τα παίγνια υπηρεσίες της στη Σουηδία. Σε

3 — Απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2003, C-243/01 (Συλλογή 2003, σ. I-13031).

περίπτωση που το υπ' αριθ. 1 αίτημά της κριθεί απαράδεκτο, ως μη εμπίπτον στο πεδίο εφαρμογής του κεφαλαίου 13, άρθρο 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, η Unibet ισχυρίζεται ότι το κοινοτικό δίκαιο της παρέχει δικαίωμα προβολής τέτοιου αιτήματος και ζητεί να μην εφαρμοστούν οι περιορίζοντες το δικαίωμα αυτό εθνικοί κανόνες. Όσον αφορά το υπ' αριθ. 3 αίτημα, η Unibet διατείνεται ότι το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να χορηγούν προσωρινά μέτρα διασφαλίζοντα τα δικαιώματα τα οποία οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο.

14. Ενώπιον του αρμόδιου πρωτοδικείου, το σουηδικό δημόσιο υποστήριξε ότι δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για την άσκηση αναγνωριστικής αγωγής, δεδομένου ότι δεν υφίσταται έννομη σχέση μεταξύ της Unibet και του δημοσίου.

15. Το αρμόδιο πρωτοδικείο έκρινε ότι το υπ' αριθ. 1 αναγνωριστικό αίτημα της Unibet συνίστατο σε γενικό και αφηρημένο έλεγχο νομιμότητας, απαράδεκτο όπως και το υπ' αριθ. 3 αίτημα. Το υπ' αριθ. 2 αίτημα αποζημιώσεως κρίθηκε παραδεκτό και η επ' αυτού απόφαση εκκρεμεί. Η έφεση που άσκησε η Unibet ενώπιον του hovrätt (εφετείου) κατά της αποφάσεως του Πρωτοδικείου της σχετικής με τα αιτήματα 1 και 3 αυτής, απορρίφθηκε. Κατόπιν αυτού, η Unibet άσκησε αναίρεση ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου.

16. Λίγο μετά την απόρριψη της εφέσεως, η Unibet υπέβαλε ενώπιον του αρμόδιου πρωτοδικείου νέες αιτήσεις προσωρινών μέτρων. Ειδικότερα, η Unibet ζήτησε από το δικαστήριο αυτό να της επιτρέψει να λάβει αμέσως και χωρίς να κωλύεται από την απαγόρευση διαφημίσεως, μέχρις εκδόσεως

της οριστικής αποφάσεως, ειδικά μέτρα εμπορίας ή, επικουρικά, να διατάξει το αρμόδιο πρωτοδικείο ελλείψει μέτρων που να αποκλείουν την παρεμπόδιση της δραστηριότητας της Unibet λόγω της απαγορεύσεως της διαφημίσεως και των προβλεπομένων σχετικώς κυρώσεων. Η Unibet υπογράμμισε ότι οι νέες αυτές αιτήσεις της περί λήψεως προσωρινών μέτρων αφορούσαν ευθέως προσβολή δικαιωμάτων που της παρέχει το κοινοτικό δίκαιο και, επομένως, με το υπό σημείο 2) αίτημά της για αποζημίωση που εκκρεμούσε ενώπιον του αρμόδιου πρωτοδικείου.

17. Το εν λόγω δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η δεύτερη αίτηση περί προσωρινών μέτρων ήταν παραδεκτή. Εντούτοις, έκρινε ότι η Unibet δεν απέδειξε ότι η απαγόρευση διαφημίσεως ήταν ασύμβατη με τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου ή ότι υφίσταντο σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα αυτή. Κατά συνέπεια, απέρριψε τις αιτήσεις της Unibet. Ακολούθως, το εφετείο απέρριψε την έφεση της Unibet, η οποία κατόπιν αυτού προσέφυγε στο ανώτατο δικαστήριο, το οποίο υπέβαλε την παρούσα αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως.

18. Στη διάταξή του περί παραπομπής το εν λόγω δικαστήριο, υπογραμμίζει ότι οι αιτήσεις της Unibet περί προσωρινών μέτρων θέτουν και ζητήματα κοινοτικού δικαίου⁴. Όσον αφορά την αρχική αίτηση της Unibet περί προσωρινών μέτρων αναγνωριστικού χαρακτήρα (σημείο 3), την οποία απέρριψαν

⁴ — Δηλαδή του κεφαλαίου 13, άρθρο 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας: βλ. ανωτέρω σκέψεις 13 και 14.

τα κατώτερα δικαστήρια, από την εθνική νομοθεσία προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι σε περίπτωση που δεν μπορεί να εξεταστεί η αγωγή, το ίδιο ισχύει και για την συναρτώμενη προς αυτήν αίτηση λήψεως προσωρινών μέτρων.

19. Επομένως, ζητήματα κοινοτικού δικαίου όμοια με εκείνα που τίθενται με την αγωγή της Unibet ανακύπτουν, επίσης, και αναφορικά με την αίτηση προσωρινών μέτρων. Η Unibet υποστηρίζει [υπό 3] ότι η δεύτερη αίτησή της για λήψη προσωρινών μέτρων συνδέεται άμεσα με την προσβολή δικαιωμάτων που της παρέχει το κοινοτικό δίκαιο, τα οποία προβάλλει στην παρούσα υπόθεση, και, επομένως, με την αγωγή αποζημιώσεως που έχει ασκήσει (σημείο 2 της αρχικής αγωγής), η οποία εκκρεμεί ενώπιον του αρμόδιου πρωτοδικείου. Το ερώτημα, επομένως, είναι αν, στις περιπτώσεις που τίθεται ζήτημα συμβατότητας των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας με το κοινοτικό δίκαιο, οι προϋποθέσεις της χορηγήσεως προσωρινών μέτρων διέπονται από την εθνική νομοθεσία ή από το κοινοτικό δίκαιο. Αν στις περιπτώσεις αυτές έχει εφαρμογή το κοινοτικό δίκαιο, ανακύπτουν ζητήματα σχετικά με την ακριβή φύση αυτών των προϋποθέσεων.

20. Κατά συνέπεια, το ανώτατο δικαστήριο ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει η εκ του κοινοτικού δικαίου επιταγή κατά την οποία οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες πρέπει να παρέχουν στους ιδιώτες πραγματική προστασία των δικαιωμάτων που οι τελευταίοι αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο την έννοια ότι είναι παραδεκτή προσφυγή έχουσα ως αντικείμενο να αναγνωρισθεί ότι ορισμένες ουσιαστικού δικαίου εθνικές διατάξεις συνιστούν παράβαση του άρθρου 49 ΕΚ στην περίπτωση κατά την οποία η συμφωνία των διατάξεων αυτών προς το εν λόγω άρθρο δεν μπορεί να εξετασθεί παρά μόνον παρεμπιπτόντως, π.χ. στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως ή ένδικης προσφυγής αφορώσας την παράβαση εθνικής διατάξεως ουσιαστικού δικαίου ή δικαστικού ελέγχου;

2) Συνεπάγεται αυτή η επιταγή αποτελεσματικής ένδικης προστασίας ότι η εθνική έννομη τάξη πρέπει να παρέχει προσωρινή προστασία, διά της οποίας οι εθνικοί κανόνες οι οποίοι εμποδίζουν την άσκηση δικαιώματος που ένας πολίτης ισχυρίζεται ότι αντλεί από το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να μην εφαρμόζονται έναντι του ιδιώτη, ώστε να μπορεί ο τελευταίος να ασκήσει το δικαίωμα αυτό, και τούτο έως ότου το ζήτημα της υπάρξεως του δικαιώματος αυτού εξεταστεί οριστικώς από εθνικό δικαστήριο;

3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα:

Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υφίστανται αμφιβολίες ως προς τη συμφω-

νία εθνικών διατάξεων με το κοινοτικό δίκαιο, συνεπάγεται το εν λόγω δίκαιο ότι ένα εθνικό δικαστήριο οφείλει, κατά την εξέταση αιτήσεως για προσωρινή προστασία των αντλουμένων από το κοινοτικό δίκαιο δικαιωμάτων, να εφαρμόσει εθνικές διατάξεις σχετικές με τις προϋποθέσεις μιας τέτοιας προστασίας ή, αντιθέτως, οφείλει αυτό το δικαστήριο να εφαρμόσει κριτήρια κοινοτικού δικαίου;

- 4) Σε περίπτωση που η απάντηση στο τρίτο ερώτημα είναι ότι πρέπει να τύχουν εφαρμογής κριτήρια του κοινοτικού δικαίου, ποια είναι τα κριτήρια αυτά;»

21. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Unibet, η Γερμανική, Αυστριακή, η Βελγική, η Φινλανδική, η Ελληνική, η Ιταλική, η Ολλανδική, η Πορτογαλική, η Σουηδική, η Τσεχική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Επί του παραδεκτού

22. Η Βελγική Κυβέρνηση υποστηρίζει, προκαταρκτικώς, ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως είναι απαράδεκτη ως κατασκευασμένη και αναφερόμενη σε υποθετική κατάσταση: αντικείμενο της αγωγής που άσκησε η Unibet ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου είναι η έκδοση αναγνωριστικής

αποφάσεως περί ασυμβιβάστου· η αγωγή αυτή δεν στηρίζεται επί πραγματικής διαφοράς. Η κατάσταση αυτή είναι προφανώς όμοια με εκείνη επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Foglia⁵, στην οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν είναι αρμόδιο «να διατυπώνει συμβουλευτικές γνώμες επί γενικών ή υποθετικών ζητημάτων» ή «να απαντά σε ερωτήματα περί ερμηνείας που υποβάλλονται στο πλαίσιο διαδικασίας που είναι προκατασκευασμένη από τους διαδίκους με σκοπό να αγάγουν το Δικαστήριο στο να λάβει θέση επί ορισμένων προβλημάτων του κοινοτικού δικαίου τα οποία δεν ανταποκρίνονται σε αντικειμενική ανάγκη που συνδέεται με την επίλυση διαφοράς».

23. Δεν συμφωνώ με την άποψη της Βελγικής Κυβερνήσεως. Είναι πρόδηλο ότι υφίσταται πραγματική διαφορά που απαιτεί επίλυση. Κατά την Unibet η απαγόρευση της διαφημίσεως αντιβαίνει προς το άρθρο 49 ΕΚ. Επιδιώκει να αναγνωρισθεί η απαγόρευση αυτή ως ασύμβατη με το κοινοτικό δίκαιο ώστε να μπορεί νομίμως να διαφημίζει τις σχετικές με τα λαχεία δραστηριότητές της στη Σουηδία. Το ενδεχόμενο να προσέφυγε σε «δικονομικό τέχνασμα», υπό την έννοια ότι επιδιώκει την άσκηση αγωγής μη προβλεπόμενης από τους σουηδικούς δικονομικούς κανόνες δεν σημαίνει ότι δεν υφίσταται ένα πραγματικό ζήτημα.

24. Κατά συνέπεια, φρονώ ότι η αίτηση είναι παραδεκτή.

5 — Απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1981, 244/80 (Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 18).

Το πρώτο ερώτημα

25. Με το πρώτο του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η επιταγή του κοινοτικού δικαίου κατά την οποία οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες πρέπει να διασφαλίζουν πραγματική προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο συνεπάγεται ότι πρέπει να είναι δυνατή η άσκηση ενδίκου μέσου με αντικείμενο την αναγνώριση του μη συμβατού ορισμένων ουσιαστικών εθνικών διατάξεων με το άρθρο 49 ΕΚ στην περίπτωση κατά την οποία η συμφωνία ουσιαστικών διατάξεων με το άρθρο αυτό δεν μπορεί να εξεταστεί παρά μόνον μέσω της υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, π.χ. στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, διαδικασίας σχετικής με την παράβαση εθνικού κανόνα ουσιαστικού δικαίου ή στο πλαίσιο δικαστικού ελέγχου⁶.

26. Η Unibet υποστηρίζει ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι καταφατική. Όλες οι κυβερνήσεις που κατέθεσαν παρατηρήσεις, καθώς και η Επιτροπή, υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη.

27. Η Unibet υποστηρίζει, πρώτον, ότι από την αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του εθνικού δικαίου, καθώς και από την αρχή της προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το κοινο-

τικό δίκαιο προκύπτει ότι οι πολίτες πρέπει να έχουν πράγματι τη δυνατότητα ασκήσεως μέσου παροχής ενδίκου προστασίας που να διασφαλίζει τα δικαιώματά τους⁷. Η Unibet διατείνεται ότι από τη Συνθήκη ΕΚ αντλεί το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται εμπορικά τα παίγνια της στη Σουηδία και ότι εμπόδιο προς τούτο συνιστά η παράνομη απαγόρευση της διαφημίσεώς τους. Επομένως, πρέπει να έχει τη δυνατότητα ασκήσεως μέσου παροχής ενδίκου προστασίας προς αναγνώριση του δικαιώματός της περί ακώλυτης εμπορικής εκμεταλλεύσεως των παιγνίων της στη Σουηδία ή, άλλως, προκειμένου να απαγορευθεί στο σουηδικό δημόσιο να εφαρμόζει έναντι αυτής την απαγόρευση της διαφημίσεως των παιγνίων αυτών.

28. Η Unibet επικαλείται, ειδικότερα, την απόφαση *Muñoz και Superior Fruiticola*⁸, με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι η διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της κοινοτικής απαγορεύσεως προσφοράς φρούτων και λαχανικών προς πώληση άνευ τηρήσεως των προβλεπομένων κανόνων ποιότητας συνεπάγεται τη δυνατότητα διασφαλίσεως αυτής της απαγορεύσεως μέσω αγωγής ασκούμενης από επιχειρηματία κατά ανταγωνιστή του ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία η εθνική νομοθεσία δεν παρέχει στον συγκεκριμένο επιχειρηματία δικαίωμα ασκήσεως αγωγής λόγω μη τηρήσεως της σχετικής νομοθεσίας.

29. Η Unibet υποστηρίζει, δεύτερον, ότι, δυνάμει της υποχρεώσεώς του να ερμηνεύει

6 — Μολονότι στο σχετικό ερώτημα παρατίθενται τα τρία αυτά είδη διαδικασιών ως παραδείγματα, μάλλον είναι τα μόνα δυνατά υπό τις περιστάσεις της παρούσας υποθέσεως (βλ., επίσης, σημείο 46 αναφορικά με τη διαδικασία ελέγχου της νομιμότητας).

7 — Αποφάσεις της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, *Simmenthal* (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψεις 21 και 22), της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, *Factortame κ.λπ.* (Συλλογή 1990, σ. I-2433, γνωστής ως «*Factortame I*»)⁷ της 11ης Ιουλίου 1991, C-87/90, έως C-89/90, *Verholen κ.λπ.* (Συλλογή 1991, σ. I-3757, σκέψη 24), και της 22ας Σεπτεμβρίου 1998, C-185/97, *Cootte* (Συλλογή 1998, σ. I-5199).

8 — Απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2002, C-253/00 (Συλλογή 2002, σ. I-7289).

τη εθνική νομοθεσία σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο⁹, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να δεχθεί ότι το προβλεπόμενο από την εθνική νομοθεσία δικαίωμα να ζητούν την έκδοση αναγνωριστικού χαρακτήρα αποφάσεως¹⁰, έχουν επίσης αιτούντες όπως η Unibet.

30. Τρίτον, η Unibet υποστηρίζει ότι τα λοιπά μέσα παροχής ενδίκου προστασίας που προβλέπει η σουηδική νομοθεσία δεν είναι αποτελεσματικά. Αγωγές αποζημίωσης δεν μπορούν να υποκαταστήσουν μια αναγνωριστικού χαρακτήρα απόφαση κατά την οποία το σουηδικό δημόσιο δεν έχει τη δυνατότητα εφαρμογής της απαγορεύσεως της διαφημίσεως, επειδή είναι συχνά δύσκολο να υπολογιστούν οι ζημιές ώστε να αποκατασταθούν πλήρως. Επίσης, η έλλειψη δυνατότητας μιας τέτοιας αναγνωριστικής αποφάσεως συνεπάγεται ότι ο θιγόμενος πολίτης είναι υποχρεωμένος να ασκήσει νέα αγωγή αποζημίωσης σε περίπτωση συνεχίσεως των σχετικών παραβάσεων. Ούτε θα ήταν λογικό να απαιτηθεί από τον πολίτη να ενεργήσει κατά παράβαση του νόμου προκειμένου να προβάλει το δικαίωμά του. Η διάταξη περί δικαστικού ελέγχου ορισμένων διοικητικών αποφάσεων εφαρμόζεται μόνον επί αποφάσεων που έχουν εκδοθεί από την κυβέρνηση ή από την αρμόδια διοικητική αρχή. Η διάταξη αυτή θα είχε εφαρμογή μόνον αν η Unibet ζητούσε, και το αίτημά της απορριπτόταν, την άδεια διοργανώσεως λαχειοφόρου αγοράς στη Σουηδία, πράγμα που δεν είναι στις προθέσεις της. Τέλος, εάν ένα σουηδικό δικαστήριο αποφάσιζε, κρίνοντας επί προκαταρκτικού ζητήματος, ότι η απαγόρευση της διαφημίσεως ορισμένων δραστηριοτήτων αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο,

η απόφαση αυτή δεν θα δέσμευε τα λοιπά δικαιοδοτικά όργανα και τις διοικητικές αρχές της Σουηδίας σε περίπτωση που το ίδιο ζήτημα ανέκυπτε υπό διαφορετικές περιστάσεις, έστω και αν αυτές αφορούσαν την Unibet, π.χ. σε περίπτωση ποινικής δίκης ή σε περίπτωση επιβολής προστίμου βάσει της νομοθεσίας περί λαχειών. Δεν θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση ακυρότητας υπό ευρεία έννοια, ακόμη και έναντι της Unibet, και δεν θα υποχρέωνε το σουηδικό δημόσιο να άρει ή να αναστείλει την απαγόρευση της διαφημίσεως. Αντιθέτως, απόφαση απαγορεύουσα στο σουηδικό δημόσιο να εφαρμόσει την απαγόρευση της διαφημίσεως έναντι της Unibet θα ήταν δεσμευτική σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες θα ανέκυπτε έναν τέτοιο ζήτημα, π.χ., σε περίπτωση δίκης για παράβαση της σουηδικής νομοθεσίας περί λαχειών και τυχηρών παιγνίων.

31. Οι κυβερνήσεις που κατέθεσαν παρατηρήσεις και η Επιτροπή υποστηρίζουν ότι η απάντηση στο πρώτο ερώτημα πρέπει να είναι αρνητική. Για τους λόγους που θα εκθέσω κατωτέρω, που όλοι υποστηρίχθηκαν από ορισμένους ή το σύνολο των μετεχόντων στη διαδικασία, συμφωνώ προς την άποψη αυτή, υπό την επιφύλαξη μιας σημαντικής διευκρίνσεως.

32. Κατά την άποψή μου, βάση πρέπει να αποτελέσει η διατυπωθείσα για πρώτη φορά στην απόφαση Rewe I¹¹ αρχή κατά την οποία εναπόκειται στην εσωτερική έννομη

9 — Απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135).

10 — Δυνάμει του κεφαλαίου 13, σημείο 2, του κώδικα πολιτικής δικονομίας: βλ., ανωτέρω, σημεία 4 και 13.

11 — Απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe (Συλλογή τόμος 1976, σ. 747, σκέψη 5).

τάξη κάθε κράτους μέλους να ρυθμίζει τις δικονομικές λεπτομέρειες της προσφυγής στη δικαιοσύνη προς διασφάλιση των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, υπό την επιφύλαξη ότι οι λεπτομέρειες αυτές δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες προσφυγές εσωτερικής φύσεως (αρχή της ισοδυναμίας) και δεν καθιστούν, κατ' αρχήν, αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων αυτών (αρχή της αποτελεσματικότητας). Η αρχή αυτή επιβεβαιώθηκε με την απόφαση Rewe II¹², με την οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι σκοπός της Συνθήκης *δεν ήταν η δημιουργία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων*, προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση του κοινοτικού δικαίου, *μέσω παροχής ενδίκου προστασίας* πέραν εκείνων που προβλέπει η εθνική νομοθεσία και ότι το απορρέον από τη Συνθήκη σύστημα παροχής έννομο προστασίας συνεπάγεται ότι πρέπει να υπάρχει δυνατότητα χρησιμοποίησης όλων των μέσων παροχής ενδίκου προστασίας που προβλέπει η εθνική νομοθεσία προς διασφάλιση της τηρήσεως των εχόντων άμεσο αποτέλεσμα κοινοτικών κανόνων.

33. Ομοίως, με την απόφαση Simmenthal¹³, με την οποία επιβλήθηκε στα εθνικά δικαστήρια η υποχρέωση να μην εφαρμόζουν τις αντίθετες προς το κοινοτικό δίκαιο διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, ρητώς περιορίστηκε η υποχρέωση αυτή στις υποθέσεις που εμπύπτουν στη *δικαιοδοσία των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων ή των αρμοδίων για την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων του κοινοτικού δικαίου δικαστηρίων*.

34. Τις αρχές αυτές παγίως επαναλαμβάνει το Δικαστήριο· βλ., π.χ., την απόφαση

Peterbroeck¹⁴, με την οποία αποφάνθηκε ότι, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους ο ορισμός των αρμοδίων δικαστηρίων και η ρύθμιση των δικονομικών λεπτομερειών των προσφυγών με τις οποίες διώκεται η διασφάλιση δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου. Πάντως, οι λεπτομέρειες αυτές δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες προσφυγές εσωτερικής φύσεως ούτε να καθιστούν στην πράξη αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των παρεχομένων από την κοινοτική έννομη τάξη δικαιωμάτων.

35. Από τα χωρία αυτά προκύπτει εμμέσως ότι τα εθνικά νομικά συστήματα δεν διαφεύγουν του κοινοτικού δικαστικού ελέγχου. Πρώτον, οι κανόνες της εθνικής νομοθεσίας πρέπει να ανταποκρίνονται στις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Δεύτερον, μολονότι εναπόκειται, κατ' αρχήν, στο εθνικό δίκαιο ο προσδιορισμός της ιδιότητας και του συμφέροντος ενός πολίτη για την άσκηση ένδικης διαδικασίας, εντούτοις, το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί να μην προσβάλλει η εθνική νομοθεσία το δικαίωμα για αποτελεσματική ένδικη προστασία¹⁵. Επομένως, σε ορισμένες περιπτώσεις, ενδέχεται η κοινοτική νομοθεσία να απαιτεί ένα νέο μέσο παροχής ενδίκου προστασίας όταν μόνο με αυτό μπορεί να διασφαλιστεί η προστασία αντλουμένου από το κοινοτικό δίκαιο δικαίωματος¹⁶. Στην απόφαση Heylens κ.λπ., π.χ., το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεδομένου ότι η ελεύθερη πρόσβαση στην απασχόληση αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα που παρέχει η Συνθήκη ατομικώς

12 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1981, 158/80, Rewe (Συλλογή 1981, σ. 1805, σκέψη 44, η υπογράμμιση δική μου).

13 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 7, σκέψεις 21 και 22, η υπογράμμιση δική μου.

14 — Απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93 (Συλλογή 1995, σ. I-4599, σκέψη 12).

15 — Απόφαση Verholen, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 7, σκέψη 24.

16 — Όπως συνέβαινε στην υπόθεση Factortame I.

σε κάθε εργαζόμενο της Κοινότητας, «η ύπαρξη δυνατότητας ασκήσεως ενδίκων μέσων κατά οποιασδήποτε αποφάσεως εθνικής αρχής με την οποία δεν αναγνωρίζονται τα ευεργετικά αποτελέσματα του δικαιώματος αυτού αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση για τη διασφάλιση στους ιδιώτες της αποτελεσματικής προστασίας του δικαιώματός τους»¹⁷. Ομοίως, το Δικαστήριο αποφάνθηκε στην υπόθεση Βλασοπούλου, ότι «κάθε απόφαση [σχετικά με την αναγνώριση επαγγελματικών διπλωμάτων] πρέπει να υπόκειται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου ώστε να καθίσταται δυνατός ο έλεγχος της νομιμότητάς της από πλευράς κοινοτικού δικαίου»¹⁸.

36. Πρέπει, επομένως, να εξετάζεται το όλο δικονομικό πλαίσιο όταν πρόκειται να κριθεί αν οι σχετικοί εθνικοί κανόνες πληρούν τα κριτήρια που έχει ορίσει το Δικαστήριο. Αυτό υπογράμμισε το Δικαστήριο στην απόφασή Peterbroeck, «κάθε περίπτωση στα πλαίσια της οποίας τίθεται το ζήτημα αν ο εθνικός δικονομικός κανόνας καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου πρέπει να αναλύεται λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της διατάξεως αυτής στο σύνολο της διαδικασίας, την εξέλιξη και τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών»¹⁹. Το γεγονός και μόνον ότι σε μια συγκεκριμένη έννομη τάξη δεν υπάρχει ειδικό μέσο παροχής ενδίκου προστασίας που να αποβλέπει στην αναγνώριση δικαιώματος αντλούμενου από το κοινωνικό δίκαιο, δεν συνεπάγεται οπωσδήποτε παραβίαση της αρχής της αποτελεσματικής προστασίας.

37. Η απόφαση Safalero²⁰ συνιστά παράδειγμα εφαρμογής αυτής της αρχής. Η

σχετική υπόθεση αφορούσε διοικητικό μέτρο που επέτρεπε την κατάσχεση εμπορευμάτων πωληθέντων σε έμπορο λιανικής πωλήσεως, με τον αιτιολογικό ότι τα εμπορεύματα αυτά δεν έφεραν το απαιτούμενο από την εθνική νομοθεσία σήμα τυπικής εγκρίσεως. Ήταν πρόδηλο ότι η επιταγή αυτή της εθνικής νομοθεσίας δεν ήταν σύμφωνη προς το κοινοτικό δίκαιο. Ο εισαγωγέας ζήτησε την επιστροφή των κατασχεθέντων εις χείρας του εμπόρου λιανικής πωλήσεως εμπορευμάτων, αλλά το εθνικό δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν νομιμοποιούνταν αυτός να αμφισβητήσει απόφαση της οποίας αποδέκτης ήταν ο έμπορος λιανικής πωλήσεως. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το συμφέρον του εισαγωγέα να μην παρακαλύεται το εμπόριό του από διάταξη της εθνικής νομοθεσίας αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο ετύγχανε επαρκούς προστασίας αν αυτός μπορούσε να ζητήσει την έκδοση δικαστικής αποφάσεως διαπιστώνοντας το ασύμβατο της συγκεκριμένης διατάξεως με το κοινοτικό δίκαιο. Στην συγκεκριμένη υπόθεση, ο εισαγωγέας είχε τη δυνατότητα να γείρει το ζήτημα αυτό στο πλαίσιο διαδικασίας στρεφόμενης κατά της δημόσιας αρχής με αντικείμενο την αμφισβήτηση της νομιμότητας του προστίμου που επιβλήθηκε με το αιτιολογικό ότι τα εμπορεύματα δεν έφεραν το σήμα τυπικής εγκρίσεως. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι υπό τις περιστάσεις αυτές, η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που έλκουν οι πολίτες από την κοινοτική έννομη τάξη δεν απέκλειε την εφαρμογή εθνικής νομοθεσίας δυνάμει της οποίας ένας εισαγωγέας δεν μπορούσε να προσφύγει στη δικαιοσύνη προς αμφισβήτηση της νομιμότητας της κατασχεσεως εμπορευμάτων πωληθέντων σε έμπορο λιανικής πωλήσεως, όταν ο εν λόγω εισαγωγέας μπορεί να χρησιμοποιήσει μέσο παροχής ενδίκου προστασίας που διασφαλίζει τον σεβασμό δικαιωμάτων που αυτός έλκει από το κοινοτικό δίκαιο.

17 — Απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86 (Συλλογή 1987, σ. 4097, σκέψη 14), η υπογράμμιση δική μου.

18 — Απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, C-340/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2357, σκέψη 22).

19 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 14, σκέψη 14.

20 — Απόφαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2003, C-13/01 (Συλλογή 2003, σ. I-8679).

38. Το συμπέρασμα αυτό απορρέει από το ότι η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας αποτελεί έκφραση γενικής αρχής του δικαίου η οποία διαπνέει τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Αυτή η αρχή του δικαιώματος για δίκαιη δίκη αποτυπώθηκε στο άρθρο 6, παράγραφος 1, της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αναγνωρίζεται πλέον ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου με το άρθρο 6, παράγραφος 2, ΕΕ. Κατοχυρώνοντας το «δικαίωμα για δικαστήριο» η πρόσβαση στο οποίο αποτελεί στοιχείο του δικαιώματος, το άρθρο 6, παράγραφος 1, της Συμβάσεως σιωπηρώς επιτάσσει την παροχή δυνατότητας προσβάσεως σε δικαστήριο με σκοπό την υποβολή συγκεκριμένης υποθέσεως υπό δικαστικό έλεγχο. Περιορισμοί αυτού του δικαιώματος προσβάσεως σε δικαστήριο είναι συμβατοί με το άρθρο 6, παράγραφος 1, μόνον εφόσον δεν θίγουν την ουσία αυτού του δικαιώματος, εφόσον επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και εφόσον υφίσταται εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού²¹.

39. Έχοντας υπόψη τα ανωτέρω, θα προχωρήσω στην εξέταση του ειδικού ζητήματος που θέτει το αιτούν δικαστήριο με το πρώτο του ερώτημα.

40. Στην παρούσα υπόθεση, δεν αμφισβητείται, πρώτον, ότι οι σουηδικοί δικονομικοί κανόνες που διέπουν την αναγνώριση του

ασυμβιβάστου με υπέρτερο κανόνα της εθνικής νομοθεσίας δεν είναι περισσότερο ευνοϊκοί από τους κανόνες που διέπουν την αναγνώριση του ασυμβιβάστου με το κοινοτικό δίκαιο· αντιθέτως μάλιστα συμβαίνει το αντίθετο²².

41. Δεύτερον, όπως επίσης προκύπτει από τη διάταξη περί παραπομπής²³, πολίτης βρισκόμενος σε κατάσταση ανάλογη εκείνης της Unibet έχει, στην πράξη, τη δυνατότητα να προβάλει δικαιώματα που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο.

42. Οφείλω στο σημείο αυτό να υπογραμμίσω ότι το Δικαστήριο δεσμεύεται από την εκ μέρους του αιτούντος Δικαστηρίου ανάλυση των εθνικών δικονομικών κανόνων. Επομένως, ως βάση των συλλογισμών μου θα λάβω το ότι οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες παρέχουν τη δυνατότητα στην Unibet να προσφύγει στη δικαιοσύνη ζητώντας να αναγνωριστεί ότι η απαγόρευση της διαφημίσεως είναι ασύμβατη με το κοινοτικό δίκαιο, μολονότι η Unibet επεχείρησε να υποστηρίξει το αντίθετο²⁴.

43. Το αιτούν δικαστήριο εξεήγησε, επίσης, ότι, μολονότι οι κανόνες της εθνικής νομοθεσίας δεν παρέχουν στην Unibet τη

22 — Βλ. ανωτέρω σημείο 3.

23 — Λαμβανομένων υπόψη των διευκρινίσεων που παρασχέθηκαν κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση: βλ., κατώτερο, σημείο 46.

24 — Βλ. αποφάσεις της 5ης Ιουνίου 1985, 116/84, Roelstraete (Συλλογή 1985, σ. 1705, σκέψη 10), της 17ης Σεπτεμβρίου 1998, C-412/96, Kainuun Liikenne και Pohjolan Liikenne (Συλλογή 1998, σ. I-5141, σκέψη 22), και της 9ης Φεβρουαρίου 1999, C-343/96, Dilcxport (Συλλογή 1999, σ. I-579, σκέψη 51).

21 — Βλ., π.χ., ΕΔΔΑ, αποφάσεις Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 21ης Φεβρουαρίου 1975, σειρά Α, αριθ. 18, παράγραφος 36· Klass κ.λπ. κατά Γερμανίας, της 6ης Σεπτεμβρίου 1978, σειρά Α, αριθ. 28, παράγραφος 49· Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 28ης Μαΐου 1985, σειρά Α, αριθ. 93, παράγραφοι 55 και 57, και Lithgow κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, της 8ης Ιουλίου 1986, σειρά Α, αριθ. 102, παράγραφος 194.

δυνατότητα ασκήσεως αυτοτελούς μέσου παροχής ενδίκου προστασίας με αντικείμενο τον έλεγχο του κύρους της απαγορεύσεως της διαφημίσεως, εντούτοις υπάρχουν τρεις άλλες δυνατότητες προβολής του ζητήματος αυτού ενώπιον της δικαιοσύνης. Πρώτον, αν η Unibet ενεργήσει κατά παράβαση της απαγορεύσεως της διαφημίσεως και διωχθεί εκ μέρους του σουηδικού δημοσίου, μπορεί να ζητήσει να εξεταστεί από το επιληφθέν δικαστήριο το συμβατό της απαγορεύσεως αυτής με το κοινοτικό δίκαιο. Δεύτερον, η Unibet μπορεί να ζητήσει την εξέταση του ζητήματος αυτού στο πλαίσιο της αγωγής αποζημιώσεως που εκκρεμεί επί του παρόντος ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου. Τρίτον, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι «πρέπει στο πλαίσιο αυτό να ληφθεί επίσης υπόψη η δυνατότητα του προαναφερθέντος δικαστικού ελέγχου», υπονοώντας προφανώς τον νόμο περί λαχείων και τυχηρών παιγνίων.

44. Όσον αφορά την πρώτη δυνατότητα, δεν νομίζω ότι μπορεί να θεωρηθεί ότι μια εθνική έννομη τάξη ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις προστασίας αντλούμενων από το κοινοτικό δίκαιο δικαιωμάτων όταν η μόνη δυνατότητα προβολής των δικαιωμάτων αυτών ενώπιον εθνικού δικαστηρίου συνιστά η προηγούμενη παραβίαση του εθνικού νόμου. Δεν μπορεί η μόνη δυνατότητα ελέγχου του εθνικού νόμου που έχουν οι πολίτες να είναι η παραβίαση του νόμου αυτού. Διαφωνώ, ιδίως, με το επιχείρημα που προέβαλαν πολλές κυβερνήσεις ότι μπορούν, κατ' αναλογία, να εφαρμοστούν οι κατά το κοινοτικό δίκαιο προϋποθέσεις παραδεκτού ευθέων προσφυγών, ότι δηλαδή οι πολίτες δεν έχουν τη δυνατότητα ασκήσεως προσφυγής ακυρώσεως κατά ενός κοινοτικού μέτρου γενικής ισχύος, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, μολονότι κατά

τους κανόνες της εθνικής νομοθεσίας πρέπει προηγουμένως να ενεργήσουν κατά παράβαση του κοινοτικού αυτού μέτρου πριν αποκτήσουν τη δυνατότητα προβολής του ζητήματος του κύρους του μέτρου αυτού ενώπιον ενός εθνικού δικαστηρίου²⁵.

45. Επομένως, διαφωνώ με την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου ότι τα δικαιώματα που η Unibet αντλεί από το κοινοτικό δίκαιο τυγχάνουν αποτελεσματικής προστασίας επειδή στην περίπτωση που αυτή ενεργήσει κατά παράβαση της απαγορεύσεως της διαφημίσεως και διωχθεί από τις αρμόδιες σουηδικές αρχές θα έχει τη δυνατότητα να ζητήσει την εξέταση του συμβατού της απαγορεύσεως αυτής με το κοινοτικό δίκαιο.

46. Δεν θεωρώ, επίσης, ότι η τρίτη δυνατότητα που επικαλείται το αιτούν δικαστήριο, δηλαδή ο δικαστικός έλεγχος στο πλαίσιο του νόμου περί λαχείων και τυχηρών παιγνίων, συνιστά ικανοποιητικό μέσο προβολής των δικαιωμάτων της Unibet ενώπιον της δικαιοσύνης. Η απόφαση περί παραπομπής είναι μάλλον ασαφής ως προς τις εξαιρέσεις από την απαγόρευση της διαφημίσεως και ως προς τον τρόπο με τον οποίο μπορούν αυτές να προβληθούν. Κατά την προφορική διαδικασία η Σουηδική Κυβέρνηση δέχθηκε ότι οι εξαιρέσεις αυτές δεν

25 — Απόφαση της 1ης Απριλίου 2004, C-263/02 P, Επιτροπή κατά Jégo-Quéré (Συλλογή 2004, σ. I-3425, σκέψεις 33 και 34).

προβλέπονται για περιπτώσεις όπως αυτή περί της οποίας πρόκειται στην υπόθεση της κύριας δίκης· δεν ήταν σε θέση να βεβαιώσει αν σε μια τέτοια περίπτωση θα είχε χορηγηθεί παρέκκλιση σε περίπτωση υποβολής σχετικού αιτήματος. Επίσης, τα πληροφοριακά στοιχεία που παρέσχε η Σουηδική Κυβέρνηση απαντώντας σε επίμονες ερωτήσεις του Δικαστηρίου δεν με πείθουν ότι, σε περίπτωση που η Unibet είχε ζητήσει παρέκκλιση θα είχε οπωσδήποτε εκδοθεί διοικητική απόφαση δεκτική δικαστικού ελέγχου.

47. Απομένει ακόμα να εξεταστεί αν το αίτημα αποζημίωσης (σημείο 2 του αρχικού δικογράφου της Unibet) συνιστά ικανοποιητικό μέσον ώστε να μπορέσει η Unibet να ζητήσει την εκ μέρους των σουηδικών δικαστηρίων εξέταση του στηριζόμενου στο κοινοτικό δίκαιο αιτήματός της. Η απόφαση επί του αιτήματος αυτού, το οποίο αποτελεί τη βάση του δεύτερου αιτήματος της Unibet περί προσωρινών μέτρων, δεν έχει εισέτι εκδοθεί.

48. Το αιτούν δικαστήριο, η Unibet και η Σουηδική Κυβέρνηση συμφωνούν ως προς το ότι το επιληφθέν σχετικώς δικαστήριο πρέπει να εξετάσει το επιχείρημα της Unibet κατά το οποίο η απαγόρευση της διαφημίσεως είναι ασύμβατη με το κοινοτικό δίκαιο και ότι, σε περίπτωση που το επιχείρημα αυτό κριθεί βάσιμο, το εν λόγω δικαστήριο θα είναι υποχρεωμένο να μην εφαρμόσει την απαγόρευση, δυνάμει του κεφαλαίου 11, άρθρο 14, του νόμου περί συγκροτήσεως της Κυβερνήσεως.

49. Η Unibet αντιτάσσει ότι είναι αμφίβολο το αν θα ασκήσει αγωγή αποζημίωσης, επειδή είναι πολύ δυσχερής και αβέβαιος ο προσδιορισμός του ύψους της οικονομικής ζημίας. Πάντως, όταν εφαρμόζεται η αρχή της δικονομικής αυτονομίας, ο έλεγχος δεν

αφορά τον βαθμό δυσχέρειας (οι αγωγές αποζημιώσεως είναι, κατά κανόνα, περίπλοκες), αλλά αν πληρούται η διπλή προϋπόθεση της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Κατά τη γνώμη μου, ο όρος αυτός πληρούται. Λαμβάνοντας, ιδίως, υπόψη τα στοιχεία που προσκομίστηκαν στο Δικαστήριο στο πλαίσιο της παρούσας προδικαστικής διαδικασίας, δεν μπορώ να δεχθώ ότι πρακτικά προβλήματα ποσοτικού προσδιορισμού αρκούν να καταστήσουν μια αγωγή αποζημιώσεως «πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή»²⁶. Επιπροσθέτως, αν αυτό γίνει κατ' αρχήν δεκτό θα έθετε ριζικώς υπό αμφισβήτηση τη νομολογία του Δικαστηρίου κατά την οποία τα κράτη είναι υποχρεωμένα να αποκαθιστούν τις ζημίες που προκλήθηκαν στους ιδιώτες για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου για τις οποίες είναι υπεύθυνα, θεωρώντας την υποχρέωση αυτή ως αποτελεσματική προστασία των πολιτών²⁷.

50. Πόσο βάσιμο είναι το επιχείρημα της Unibet κατά το οποίο ακόμα και στην περίπτωση ευδοκίμησεως της αγωγής αποζημίωσης, η φύση της αγωγής αυτής είναι τέτοια ώστε η λύση που θα δοθεί θα αφορά μια μόνο συγκεκριμένη περίπτωση, καθόσον δεν παράγει αποτελέσματα erga omnes και δεν προσπορίζει κανένα όφελος στην Unibet για το μέλλον, καθόσον θα είναι υποχρεωμένη να ασκεί αδιαλείπτως αγωγές αποζημίωσης;

26 — Απόφαση Peterbroeck, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 14, σκέψη 12.

27 — Απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1995, C-479/93, Francovich (Συλλογή 1995, σ. 1-3843, σκέψη 37). Στην απόφαση της 14ης Ιουλίου 1994, C-91/92, Faccini Dori (Συλλογή 1994, σ. 1-3325), το Δικαστήριο αρνήθηκε να αναγνωρίσει το άμεσο «οριζόντιο» αποτέλεσμα των οδηγιών, κρίνοντας ότι η αποτελεσματική προστασία μπορεί να διασφαλιστεί μέσω της εφαρμογής της αρχής της συνεπούς ερμηνείας, ενισχυμένης από τη δυνατότητα ασκήσεως αγωγής αποζημίωσης (βλ. σκέψη 27).

51. Δεν πρόκειται να υπεισέλθω στην εξέταση των συγκεκριμένων συνεπειών κατά το σουηδικό δίκαιο μιας ειδικής αποφάσεως εκδοθείσας από ένα συγκεκριμένο δικαστήριο· η εξέταση ενός τέτοιου ζητήματος απόκειται στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει την απαιτούμενη γνώση των δεδομένων. Κατά την προφορική διαδικασία, η Σουηδική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι, ανεξαρτήτως των νομικών συνεπειών, μια απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνουσα την απαγόρευση της διαφημίσεως αντίθετη προς υπερκείμενο κανόνα του κοινοτικού δικαίου ασφαλώς θα εξεταζόταν σοβαρά εκ μέρους της κυβερνήσεως και, κατά πάσα πιθανότητα, θα οδηγούσε σε τροποποίηση του νόμου. Ανεξαρτήτως του ενός ή του άλλου ενδεχομένου θεωρώ ότι, από απόψεως κοινοτικού δικαίου, αν εκδίδετο απόφαση υπέρ της Unibet στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως χωρίς όμως να ακολουθηθεί νομοθετική τροποποίηση, η Unibet υποχρεούμενη, ως εκ τούτου, να ασκήσει δεύτερη (ή ακόμα και τρίτη) αγωγή αποζημιώσεως, θα είχε στη διάθεσή της σοβαρά στοιχεία που θα της επέτρεπαν να υποστηρίξει ότι η Σουηδία αθέτησε κατά τρόπο κατάφωρο τις υποχρεώσεις που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο. Επομένως, θα μπορούσε η Unibet βασίμως να ζητήσει πρόσθετη αποζημίωση. Εντός ενός τέτοιου πλαισίου, θεωρώ ότι η Unibet θα είχε ασφαλώς και τη δυνατότητα να ζητήσει τη χορήγηση προσωρινών μέτρων στο πλαίσιο αυτής της αγωγής, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο²⁸.

52. Βάσει των ανωτέρω, θεωρώ ότι το γεγονός ότι η Unibet έχει τη δυνατότητα ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως στο πλαίσιο της οποίας πρόκειται *οπωσδήποτε* να

εξεταστεί το ζήτημα του συμβατού της απαγορεύσεως της διαφημίσεως με το κοινοτικό δίκαιο, σημαίνει ότι τα δικαιώματα που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο τυγχάνουν αποτελεσματικής προστασίας, μολονότι κατά τους κανόνες της εθνικής νομοθεσίας δεν έχει τη δυνατότητα ασκήσεως αυτοτελούς μέσου παροχής ενδίκου προστασίας προς αναγνώριση του ασυμβάτου.

53. Δεν νομίζω ότι η απόφαση *Miñoz* και *Superior Fruiticola*²⁹, την οποία επικαλείται η Unibet, δικαιολογεί διαφορετικό συμπέρασμα. Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ενάγοντες, οι οποίοι ήταν έμποροι φρούτων, είχαν το δικαίωμα να απαιτήσουν την εκπλήρωση της ευθέως απορρέουσας από την κοινοτική νομοθεσία υποχρεώσεως³⁰ να προσφέρουν προς πώληση φρούτα και λαχανικά μόνο σύμφωνα με τους κανόνες ποιότητας που είχαν επιβληθεί στο πλαίσιο αστικής δίκης κατά ανταγωνιστού επιχειρηματία. Πάντως, ελλείψει τέτοιου δικαιώματος ασκήσεως μέσου παροχής ενδίκου προστασίας, δεν θα υφίστατο *καμία άλλη δυνατότητα* για τους ενάγοντες να προβάλλουν το δικαίωμά τους αυτό³¹. Όπως προανέφερα, είναι διαφορετικά τα ισχύοντα στην παρούσα υπόθεση.

54. Δεν θεωρώ, επίσης, πειστικό το επιχείρημα της Unibet κατά το οποίο, λόγω της

29 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 8.

30 — Κανονισμός (ΕΟΚ) 1035/72 του Συμβουλίου, της 18ης Μαΐου 1972, για την κοινή οργάνωση των αγορών στον τομέα των οπωροκηπευτικών (ΕΕ ειδ. έκδ. 03/007 σ. 250), και κανονισμός (ΕΚ) 2200/96 του Συμβουλίου, της 28ης Οκτωβρίου 1996, για την κοινή οργάνωση των αγορών στον τομέα των οπωροκηπευτικών (ΕΕ L 297, σ. 1).

31 — Μολονότι η απόφαση είναι λακωνική, εκ των πραγματικών περιστατικών, όπως τα εξέθεσε το Δικαστήριο, συνάγεται ότι ο αιτιώδης σύνδεσμος ήταν ιδιαίτερα χαλαρός για μια αγωγή αποζημιώσεως.

28 — Βλ. κατωτέρω σημείο 85.

υποχρεώσεώς του να ερμηνεύει το εθνικό του δίκαιο σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να παράσχει και στους ενάγοντες που βρίσκονται σε ανάλογη κατάσταση το δικαίωμα να ζητούν την έκδοση αναγνωριστικής αποφάσεως³².

55. Η Unibet επικαλείται την απόφαση *Marleasing*³³ προκειμένου να στηρίξει την άποψή της αυτή. Στην υπόθεση εκείνη το Δικαστήριο έκρινε ότι εφαρμόζοντας την εθνική νομοθεσία, «ένα εθνικό δικαστήριο που καλείται να το ερμηνεύσει οφείλει να πράξει τούτο *κατά το μέτρο του δυνατού* υπό το πρίσμα του γράμματος και του σκοπού» της κοινοτικής νομοθεσίας³⁴. Η επιφύλαξη αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, ιδιαίτερης σημασίας³⁵. Το Δικαστήριο δεν ζητεί από τα εθνικά δικαστήρια να επιβάλουν μία εκτός πραγματικών δεδομένων και αναγκαστική ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο στην απόφαση *Murphy κ.λπ.*³⁶, η υποχρέωση αυτή εφαρμόζεται υπό την προϋπόθεση της «εξαντλήσεως των περιθωρίων εκτιμήσεως που παρέχει [στο εθνικό δικαστήριο] το εθνικό δίκαιο». Αναμφίβολως το Δικαστήριο εκτιμά ότι υπό ορισμένες περιστάσεις δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που επιβάλλεται από το κοινοτικό δίκαιο μέσω

μιας ερμηνείας³⁷. Στην υπό κρίση υπόθεση, η Σουηδική Κυβέρνηση ρητώς και κατηγορηματικώς αρνείται ότι είναι δυνατόν να εύρει έρεισμα στο εθνικό δίκαιο η υποστηριζόμενη από την Unibet ερμηνεία. Προς την άποψη αυτή συμφωνεί το αιτούν δικαστήριο³⁸, το οποίο παραπέμπει σε διάφορα επιστημονικά συγγράμματα απ' όπου άντλησε τις απόψεις που εξέθεσε στη διάταξη περί παραπομπής.

56. Κατά συνέπεια, βάσει των ανωτέρω σκέψεων, θεωρώ ότι στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση. Την άποψή μου αυτή στηρίζω σε δύο στοιχεία, κατά τα οποία, σε περίπτωση που εθνικό δικαστήριο επιλύσει εννοικά για την Unibet το προδικαστικό πρόβλημα το σχετικό με τη συμβατότητα της απαγορεύσεως διαφημίσεως με το κοινοτικό δίκαιο, το δικαστήριο αυτό, θα της επιδικάσει πράγματι αποζημίωση και ότι αυτή θα είναι αποτελεσματική³⁹. Από τα προσκομισθέντα στο Δικαστήριο έγγραφα, στο πλαίσιο της παρούσας προδικαστικής διαδικασίας, συναγεται ότι τα στοιχεία αυτά πράγματι συντρέχουν, χωρίς όμως κανένα από αυτά να είναι απολύτως βέβαιο. Θέλω να υπογραμμίσω ότι αν η αγωγή αποζημίωσης δεν εξασφαλίζει τέτοιου είδους προστασία ώστε να έχει η Unibet τη δυνατότητα, στην πράξη, να προβάλλει τα δικαιώματα που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο, μετά την εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου αναγνώρισή τους, πρέπει οπωσδήποτε η Σουηδία να δημιουργήσει ένα νέο μέσο παροχής ενδίκου προστασίας προκειμένου να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο⁴⁰.

32 — Δηλαδή, την ειδική αγωγή που προβλέπει το κεφάλαιο 13, άρθρο 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας: βλ., ανωτέρω, σημεία 4 και 13.

33 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 9.

34 — Σκέψη 8. Η υπογράμμιση δική μου καιίτοι η απόφαση *Marleasing* αφορούσε την υποχρέωση ερμηνείας της εθνικής νομοθεσίας υπό το πρίσμα μιας οδηγίας, το Δικαστήριο εφάρμοσε την ίδια αρχή και προκειμένου περί διατάξεων της Συνθήκης: απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 1988, 157/86, *Murphy κ.λπ.* (Σύλλογή 1988, σ. 673).

35 — Μολονότι η επιφύλαξη δεν περιλαμβάνεται στο διατακτικό της αποφάσεως, σύμφωνα με πάγια νομολογία το διατακτικό μιας αποφάσεως πρέπει να νοείται υπό το πρίσμα μιας από τις προηγούμενες σκέψεις της αποφάσεως (απόφαση της 16ης Μαΐου 1978, 135/77, *Bosch*, Σύλλογή τόμος 1978, σ. 303, σκέψη 4). Εν πάση περιπτώσει, η επιφύλαξη αυτή εμφανίζεται και στο διατακτικό πολλών μεταγενέστερων αποφάσεων: βλ. την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 27 απόφαση *Faccini Dori*, καθώς και τις αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 2000, C-240/98 έως C-244/98, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores* (Σύλλογή 2000, σ. I-4941), και της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-397/01 έως C-403/01, *Pfeiffer κ.λπ.* (Σύλλογή 2004, σ. I-8835).

36 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 34.

37 — Βλ., π.χ., αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1993, C-334/92, *Wagner Miret* (Σύλλογή 1993, σ. I-6911, σκέψη 22 και σημείο 2, στοιχείο β', του διατακτικού της αποφάσεως)· την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 27 απόφαση *Faccini Dori*, σκέψη 27, και την απόφαση της 22ας Μαΐου 2003, C-462/99, *Connect Austria* (Σύλλογή 2003, σ. I-5197, σημείο 1 του διατακτικού).

38 — Καθώς και δύο κατώτερα δικαστήρια.

39 — Βλ. ανωτέρω σημείο 51.

40 — Βλ. την απόφαση *Factortame I*.

57. Τέλος, επισημαίνω ότι με τον τρόπο που έχει διατυπωθεί, το ερώτημα αυτό θέτει το ζήτημα αν η απαίτηση του κοινοτικού δικαίου να παρέχουν οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που οι πολίτες έλκουν από το κοινοτικό δίκαιο συνεπάγεται ότι πρέπει να υφίσταται η δυνατότητα ασκήσεως αγωγής με την οποία να ζητείται να αναγνωριστεί ότι ορισμένες ουσιαστικές διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας αντιβαίνουν προς το άρθρο 49 ΕΚ σε περίπτωση κατά την οποία το συμβατό αυτών των εθνικών διατάξεων προς το ως άνω άρθρο δεν μπορεί να εξεταστεί παρά μόνο προδικαστικώς, π.χ. στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως, *δίκης με αντικείμενο παράβαση διατάξεως της ουσιαστικής εθνικής νομοθεσίας ή στο πλαίσιο ενός δικαστικού ελέγχου*⁴¹.

58. Όπως ήδη εξήγησα ανωτέρω, δεν νομίζω ότι μια εθνική έννομη τάξη θα ανταποκρινόταν στις προϋποθέσεις της αποτελεσματικής προστασίας των αντλουμένων από το κοινοτικό δίκαιο δικαιωμάτων όταν η μόνη δυνατότητα προβολής εκ μέρους των πολιτών των δικαιωμάτων αυτών ενώπιον ενός εθνικού δικαστηρίου θα ήταν η παραβίαση του νόμου.

59. Δεν θεωρώ, επίσης, με βάση τα στοιχεία που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο, ότι στην παρούσα περίπτωση κινήθηκε η διαδικασία δικαστικού ελέγχου.

41 — Η υπογράμμιση δική μου.

60. Θα πρότεινα, επομένως, αναδιατύπωση του πρώτου ερωτήματος στο πλαίσιο της εξετάσεως της απαντήσεως που πρέπει να δοθεί σ' αυτό. Επ' αυτής της βάσεως, θεωρώ ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί είναι ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαιτεί να υπάρχει η δυνατότητα ασκήσεως αυτοτελούς αναγνωριστικής αγωγής προς αναγνώριση του ασυμβάτου ορισμένων ουσιαστικών διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας με το άρθρο 49 ΕΚ, όταν αποδεικνύεται ότι το ζήτημα αυτό θα μπορούσε να εξεταστεί, ως προκριματικό ζήτημα, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως υπό προϋποθέσεις που δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που διέπουν τις ανάλογες εθνικές αγωγές και υπό την προϋπόθεση ότι δεν καθίσταται αδύνατον ή εξαιρετικά δυσχερές για τον ενάγοντα η προβολή και διασφάλιση των δικαιωμάτων που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

61. Με το δεύτερο ερώτημά του το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί εάν η επιταγή του κοινοτικού δικαίου περί διασφάλισης αποτελεσματικής ένδικης προστασίας συνεπάγεται ότι η εθνική έννομη τάξη πρέπει να παρέχει προσωρινή προστασία υπό την έννοια ότι οι εθνικοί κανόνες που κωλύουν την άσκηση δικαιώματος που οι πολίτες ισχυρίζονται ότι έλκουν από το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να μην εφαρμόζονται ώστε να μπορούν οι πολίτες να ασκούν το δικαίωμα αυτό μέχρις ότου ένα εθνικό δικαστήριο αποφανθεί οριστικώς επί της υπάρξεως αυτού του δικαιώματος.

62. Κατά την Unibet, η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι καταφατική. Υποστηρίζει ότι το κοινοτικό δίκαιο της παρέχει απόλυτο δικαίωμα να ζητήσει από εθνικό δικαστήριο τη λήψη προσωρινών μέτρων, δεδομένου ότι στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να παρέχουν στους πολίτες δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής στη δικαιοσύνη σε περίπτωση παραβίασής των δικαιωμάτων που οι πολίτες αυτοί έλκουν από το κοινοτικό δίκαιο. Στις αποφάσεις *Factortame I*⁴² και *Zuckerfabrik Süderdithmarschen και Zuckerfabrik Soest*⁴³ το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το κοινοτικό δίκαιο παρέχει δικαίωμα αιτήσεως προσωρινών μέτρων.

63. Οι κυβερνήσεις που κατέθεσαν παρατηρήσεις και η Επιτροπή υποστηρίζουν, ουσιαστικώς, ότι στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση. Οι απόψεις τους συγκλίνουν στο ότι από την απόφαση *Factortame I* προκύπτει ότι, υπό ορισμένες συνθήκες, υφίσταται υποχρέωση παροχής προσωρινής προστασίας, χωρίς όμως να θεωρούν ότι από την παραδοχή αυτή προκύπτει θετική απάντηση στο δεύτερο ερώτημα. Συμφωνώ με την άποψη αυτή. Το κοινοτικό δίκαιο δεν παρέχει στους ενάγοντες δικαίωμα να απαιτήσουν την εξέταση της αιτήσεώς τους περί λήψεως προσωρινών μέτρων, τούτο δε ασχέτως των περιστάσεων.

64. Βάση της αναλύσεώς μου θα αποτελέσει ασφαλώς η απόφαση *Factortame I*. Στην

υπόθεση αυτή οι αναιρεσιδόντες ζητούσαν, πρώτον, να αναγνωρισθεί το ασύμβατο ορισμένω διατάξεω του εθνικού νόμου με το κοινοτικό δίκαιο, δεύτερον, τη χορήγηση αποζημιώσεως και, τρίτον, τη λήψη προσωρινών μέτρων μέχρις οριστικής επιλύσεως των επιμάχων σημείων. Δεν αμφισβητήθηκε ότι τα εθνικά δικαστήρια είχαν, κατ' αρχήν, την αρμοδιότητα εκδόσεως μιας τέτοιας αναγνωριστικής αποφάσεως. Εντούτοις, ζητήθηκε η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως προς διευκρίνιση του ζητήματος αν πράγματι οι σχετικές διατάξεις αντέβαιναν στη Συνθήκη ΕΚ⁴⁴. Αντιθέτως, όσον αφορά το ζήτημα των προσωρινών μέτρων, τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν βάσει της εθνικής τους νομοθεσίας την αρμοδιότητα να διατάξουν αναστολή εκτελέσεως του νόμου. Προς τούτο, υποβλήθηκε χωριστή αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως προς διευκρίνιση του ζητήματος αν το κοινοτικό δίκαιο επέβαλε την υποχρέωση σε εθνικό δικαστήριο να λάβει τέτοια μέτρα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση.

65. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι θα περιοριζόταν η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου αν δεν μπορούσε εθνικό δικαστήριο επιληφθέν διαφοράς διεπόμενης από το κοινοτικό δίκαιο να διατάξει τη λήψη προσωρινών μέτρων προς διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της εκδοθησόμενης αποφάσεως της σχετικής με την ύπαρξη ή μη των προβαλλομένων βάσει του κοινοτικού δικαίου δικαιωμάτων. Αν ένα εθνικό δικαστήριο, υπό τέτοιες περιστάσεις, *διέτασσε* τη λήψη προσωρινών μέτρων, χωρίς να κωλύεται προς τούτο από το εθνικό δίκαιο, θα ήταν υποχρεωμένο να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτόν. Κατά συνέπεια, το

42 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 7.

43 — Απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1991, C-143/88 και C-92/89 (Συλλογή 1991, σ. I-415).

44 — Στην απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-221/89, *Factortame* (Συλλογή 1991, σ. I-3905, γνωστή ως *Factortame II*), το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ορισμένες από τις διατάξεις της ουσιαστικής νομοθεσίας αντέβαιναν προς το άρθρο 52 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 43 ΕΚ).

Δικαστήριο έκρινε ότι εθνικό δικαστήριο το οποίο, επιλαμβανόμενο υποθέσεως σχετικής με το κοινοτικό δίκαιο, αποφανθεί ότι διάταξη του εθνικού του δικαίου συνιστά το μοναδικό κώλυμα για τη χορήγηση προσωρινών μέτρων, οφείλει να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτόν.

66. Αντιθέτως προς την απόφαση *Factortame I*, η οποία αφορούσε εθνική διάταξη προβαλλόμενη ως ασυμβίβαστη με τα απορρέοντα από τη Συνθήκη δικαιώματα, η απόφαση *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest*⁴⁵ αφορούσε εθνικό μέτρο στηριζόμενο σε κοινοτικό κανονισμό⁴⁶ το κύρος του οποίου είχε αμφισβητηθεί ενώπιον εθνικού δικαστηρίου. Το εν λόγω δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί αν η δεύτερη παράγραφος του σημερινού άρθρου 249 ΕΚ, που ορίζει ότι οι κανονισμοί είναι γενικής ισχύος, ότι είναι δεσμευτικοί ως προς όλα τα μέρη τους και ότι ισχύουν άμεσα σε κάθε κράτος μέλος, είχε ως αποτέλεσμα να αφαιρεί από τα εθνικά δικαστήρια την αρμοδιότητα να αναστέλλουν την εφαρμογή εθνικού μέτρου ληφθέντος βάσει κοινοτικού κανονισμού.

67. Το Δικαστήριο παρέπεμψε στην απόφαση του *Factortame I* και αποφάνθηκε ότι η παρεχόμενη βάσει του κοινοτικού δικαίου προσωρινή ένδικη προστασία στους πολίτες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν μπορεί να ποικίλλει αναλόγως του αν αυτοί

αμφισβητούν τη συμβατότητα διατάξεων του εθνικού τους δικαίου με το κοινοτικό δίκαιο ή το κύρος κοινοτικών πράξεων του παραγωγού δικαίου, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις η αμφισβήτηση στηρίζεται στο κοινοτικό δίκαιο. Κατά συνέπεια, το άρθρο 249 ΕΚ δεν περιορίζει την αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να αναστέλλουν την εφαρμογή εθνικού διοικητικού μέτρου στηριζομένου σε κοινοτικό κανονισμό.

68. Διακρίνονται, επομένως, δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη, όπως στην υπόθεση *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest*, αμφισβητείται κοινοτικό μέτρο και ο προσφεύγων στη δικαιοσύνη ζητεί την αναστολή εκτελέσεως του εθνικού μέτρου εφαρμογής. Στη δεύτερη, όπως στην υπόθεση *Factortame I*, αμφισβητείται εθνικός νόμος ως μη σύμφωνος προς το κοινοτικό δίκαιο και ο προσφεύγων στη δικαιοσύνη ζητεί την αναστολή εκτελέσεως αυτού του εθνικού μέτρου. Η παρούσα υπόθεση σαφώς εμπίπτει στη δεύτερη κατηγορία.

69. Όπως επισημαίνει η Επιτροπή, η Unibet υπέβαλε δύο αιτήσεις λήψεως προσωρινών μέτρων: η πρώτη συνδέεται με την κύρια αγωγή της που έχει ως αντικείμενο την έκδοση αποφάσεως αναγνωρίζουσας ότι έχει το δικαίωμα να εμπορευείται τις υπηρεσίες της χωρίς να κωλύεται προς τούτο την απαγόρευση διαφημίσεως, και η δεύτερη συνδέεται με την αγωγή αποζημιώσεως λόγω παραβιάσεως του κοινοτικού δικαίου.

45 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 43.

46 — Κανονισμός (ΕΟΚ) 1914/87 του Συμβουλίου, της 2ας Ιουλίου 1987, για καθιέρωση ειδικής εισφοράς απορρόφησης στον τομέα της ζάχαρης για την περίοδο εμπορίας 1986/87 (ΕΕ L 183, σ. 5).

70. Όσον αφορά την πρώτη αίτηση, από τη διάταξη παραπομπής προκύπτει ότι το

εθνικό δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί ιδίως αν το κοινοτικό δίκαιο επιβάλλει στο εθνικό δικαστήριο την υποχρέωση να αναστείλει την εκτέλεση μιας απαγορεύσεως διαφημίσεως όταν η αγωγή με την οποία ζητείται η έκδοση αποφάσεως αναγνωρίζοντας το ασυμβίβαστο του εθνικού μέτρου με το κοινοτικό δίκαιο είναι απαράδεκτη κατά την εθνική νομοθεσία.

71. Δεδομένου ότι, κατά τη γνώμη μου, σε περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης δεν απορρέει από το κοινοτικό δίκαιο το παραδεκτό μιας τέτοιας (χωριστής) κύριας αγωγής, θεωρώ, επίσης, ότι αναμφιβόλως το κοινοτικό δίκαιο δεν απαιτεί τη λήψη τέτοιων προσωρινών μέτρων υπό παρόμοιες περιστάσεις. Την ίδια άποψη υποστηρίζουν η Γερμανική, η Βελγική, η Φιλανδική, η Ελληνική και η Σουηδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή.

72. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, από την ίδια τη φύση των προσωρινών μέτρων. Προκύπτει, επίσης, από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Στην υπόθεση *Factortame I*, η οποία, όπως και η παρούσα υπόθεση, αφορούσε αίτηση αναστολής εκτελέσεως διατάξεως της εθνικής νομοθεσίας, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου θα θιγόταν [...] αν ένας κανόνας εθνικού δικαίου μπορούσε να εμποδίσει το δικαστήριο ενόπιον του οποίου έχει αχθεί διαφορά διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο να διατάξει προσωρινά μέτρα»⁴⁷.

47 — Σκέψη 21· η υπογράμμιση δική μου. Το διατακτικό της αποφάσεως αυτής, επίσης, είναι διατυπωμένο κατά τρόπο επιβάλλοντα την υποχρέωση σε «εθνικό δικαστήριο ενόπιον του οποίου έχει αχθεί διαφορά σχετική με το κοινοτικό δίκαιο και το οποίο κρίνει ότι το μόνο εμπόδιο για να διατάξει προσωρινά μέτρα αποτελεί ένας κανόνας του εθνικού δικαίου» (η υπογράμμιση δική μου). Βεβαίως, διαφορά «άγεται ενόπιον» εθνικού δικαστηρίου μόνο εφόσον η σχετική αγωγή είναι παραδεκτή.

Για τη διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί σχετικά με την ύπαρξη των προβαλλομένων βάσει του κοινοτικού δικαίου δικαιωμάτων⁴⁸. Δεν νομίζω ότι μια διαφορά έχει «αχθεί ενόπιον» δικαστηρίου όταν το κυρίως αίτημα έχει προβληθεί με μέσον παροχής ενδίκου προστασίας που δεν προβλέπει η εθνική νομοθεσία ούτε απαιτείται κατά το κοινοτικό δίκαιο.

73. Το αντίθετο ισχύει ως προς το δεύτερο αίτημα. Η αγωγή αποζημιώσεως λόγω παραβιάσεως του κοινοτικού δικαίου (στο πλαίσιο της εκδικάσεως της οποίας θα εξεταστεί το ζήτημα του συμβατού της απαγορεύσεως της διαφημίσεως με το κοινοτικό δίκαιο) είναι παραδεκτή κατά την εθνική νομοθεσία.

74. Είναι, επομένως, σαφές ότι το εθνικό δικαστήριο που επελήφθη αυτής της αγωγής πρέπει να έχει τη δυνατότητα να διατάξει τη λήψη προσωρινών μέτρων.

75. Τούτο, πάντως, δεν σημαίνει ότι εθνικό δικαστήριο επιληφθέν συγκεκριμένης διαφοράς πρέπει οπωσδήποτε να έχει τη δυνατότητα να διατάσσει (και ακόμα λιγότερο να είναι υποχρεωμένο να διατάσσει) οποιοδήποτε προσωρινό μέτρο μπορεί να διανοηθεί ο αιτών. Αντιθέτως, από τη διατύπωση που επέλεξε το Δικαστήριο προκύπτει ότι τα μέτρα τα οποία πρέπει να έχει τη δυνατότητα να διατάσσει το εθνικό δικαστήριο πρέπει να είναι ικανά να διασφαλίσουν την πλήρη αποτελεσματικότητα της αιτούμενης οριστικής αποφάσεως.

48 — *Factortame I*, σκέψη 21.

76. Η Unibet υποστήριξε κατά την προφορική διαδικασία ότι η παρούσα υπόθεση συνιστά μια σουηδική «Factortame I» και ότι, κατά βάση, το ζήτημα που πρόκειται να κριθεί είναι το ίδιο. Εντούτοις, υφίσταται, κατά τη γνώμη μου, μια σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο υποθέσεων. Μολονότι στην υπόθεση Factortame I, όπως και στην παρούσα υπόθεση οι προσφεύγοντες στη δικαιοσύνη ζητούσαν αποζημίωση και αναστολή εκτελέσεως της υπό αμφισβήτηση εθνικής νομοθεσίας, το κύριο αίτημά τους ήταν η έκδοση αναγνωριστικής αποφάσεως περί μη εφαρμογής αυτής της εθνικής νομοθεσίας⁴⁹. Το αίτημα αυτό προβαλλόταν παραδεκτώς κατά το εθνικό δίκαιο⁵⁰. Επομένως, τα αιτούμενα προσωρινά μέτρα συνδέονταν άμεσα με το κυρίως αίτημα. Εξάλλου, το εθνικό δικαστήριο είχε κρίνει βάσιμο τον προβληθέντα από τους προσφεύγοντες ενώπιόν του ισχυρισμό ότι θα υφίσταντο ανεπανόρθωτη ζημία αν δεν γινόταν δεκτή η αίτησή τους για τη λήψη προσωρινών μέτρων και γινόταν δεκτό το κύριο αίτημά τους⁵¹.

77. Αντιθέτως, στην παρούσα υπόθεση, το δεύτερο ερώτημα αφορά κυρίως το αίτημα λήψεως προσωρινών μέτρων που υπέβαλε η Unibet στο πλαίσιο της αγωγής της κατά του δημοσίου με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από την απαγόρευση της διαφημίσεως (σημείο 2 του αρχικού αιτήματος). Δεν γίνεται αντιληπτό πως μια οριστική απόφαση περί χορηγήσεως αποζημιώσεως θα μπορούσε να καταστεί πλήρως αποτελεσματική με τη λήψη των προσωρινών μέτρων που ζητεί η Unibet ώστε, παρά

την απαγόρευση της διαφημίσεως και τις προβλεπόμενες σε περίπτωση παραβιάσεώς της κυρώσεις, να μπορεί η Unibet να λάβει, μέχρις εκδόσεως της οριστικής αποφάσεως, ειδικά μέτρα εμπορίας, πράγμα που αντιστοιχεί στη λήψη των προσωρινών μέτρων που η Unibet ζητεί. Επομένως, το αίτημα περί λήψεως προσωρινών μέτρων δεν αντιστοιχεί στο αίτημα της αγωγής. Σε μια τέτοια περίπτωση, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί να απαιτηθεί, κατά το κοινοτικό δίκαιο, η λήψη προσωρινών μέτρων.

78. Επιπροσθέτως, στην υπό κρίση υπόθεση, δεν «απαιτείται» η διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της οριστικής αποφάσεως επί της αιτήσεως αποζημιώσεως: Στην περίπτωση που το ανώτατο δικαστήριο αποφανθεί ότι συντρέχει προσβολή των δικαιωμάτων που προβάλλει η Unibet επικαλούμενη το κοινοτικό δίκαιο και ότι, επομένως, το σουηδικό Δημόσιο οφείλει να της καταβάλει αποζημίωση, ασφαλώς το σουηδικό Δημόσιο θα συμμορφωθεί προς την απόφαση αυτή.

79. Η Unibet διατείνεται ότι, σύμφωνα με την απόφαση ABNA κ.λπ.⁵², οι πολίτες δικαιούνται της ίδιας προσωρινής προστασίας όταν τίθεται ζήτημα συμφωνίας εθνικών κανόνων προς το κοινοτικό δίκαιο και όταν αμφισβητείται το κύρος κοινοτικής πράξεως. Εφόσον οι πολίτες δικαιούνται προσωρινής δικαστικής προστασίας όταν η νομιμότητα κοινοτικής πράξεως αμφισβητείται δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, η ίδια ένδικη προστασία

49 — Βλ. σημείο 7 της εκθέσεως ακροατηρίου και σημείο 10 της αποφάσεως.

50 — Βλ. παράγραφο 23 της εκθέσεως ακροατηρίου. Κατά το αγγλικό διοικητικό δίκαιο είναι δυνατή η άσκηση αναγνωριστικής αγωγής. Το σουηδικό διοικητικό δίκαιο, όμως, ορίζει άλλως.

51 — Όπ.π., σκέψη 10.

52 — Απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2005, C-453/03, C-11/04, C-12/04 και C-194/04 (Συλλογή 2005, σ. I-10423).

πρέπει να διασφαλίζεται στους πολίτες όταν προσβάλλονται εθνικά μέτρα ως ασύμβατα με το κοινοτικό δίκαιο.

80. Πράγματι, αυτό συνάγεται από την απόφαση *Zuckerfabrik Süderdithmarschen και Zuckerfabrik Soest*⁵³. Στην υπόθεση εκείνη, το εθνικό δικαστήριο είχε επιληφθεί αιτήματος ακυρώσεως εθνικού μέτρου περί μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο κοινοτικού κανονισμού του οποίου το κύρος αμφισβητήθηκε. Από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι ανέκυψε οποιοδήποτε πρόβλημα παραδεκτού αυτού του αιτήματος. Επομένως, ήταν απολύτως ενδεδειγμένη η λήψη προσωρινών μέτρων για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της οριστικής αποφάσεως. Όπως προανέφερα, δεν νομίζω ότι μπορεί το ίδιο να υποστηριχθεί στην περίπτωση κατά την οποία —όπως εν προκειμένω— το αίτημα που θα αφορά οριστική απόφαση είναι η επιδίκαση αποζημιώσεως.

81. Τέλος, η Unibet υποστηρίζει ότι από τη διάταξη στην υπόθεση *Antonissen* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής⁵⁴ προκύπτει σαφώς ότι σκοπός της διασφαλιζόμενης από το κοινοτικό δίκαιο ένδικης προστασίας είναι η άρση βλαπτικής για τα συμφέροντα ενός πολίτη καταστάσεως διαρκούς παραβιάσεως νόμου. Το επιλαμβανόμενο αιτήσεως προσωρινών μέτρων δικαστήριο διαθέτει ευρεία διακριτική εξουσία ως προς την

εξέταση της σχετικής αιτήσεως και των μέτρων που μπορεί να διατάξει προκειμένου να διασφαλίσει το δικαίωμα ενός πολίτη για ένδικη προστασία. Επομένως, από την απόφαση *Factortame I* και τη διάταξη *Antonissen* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής προκύπτει ότι πολίτης που υφίσταται συνεχιζόμενη ζημία έχει ανά πάσα στιγμή το δικαίωμα να ζητήσει τη λήψη προσωρινών μέτρων, ο δε επιλαμβανόμενος της σχετικής αιτήσεως δικαστής διαθέτει ευρεία διακριτική εξουσία ως προς τον προσδιορισμό των συνθηκών που επιβάλλουν τη λήψη προσωρινών μέτρων και το περιεχόμενο αυτών. Στην υπό κρίση υπόθεση η απευθυνόμενη στο Δημόσιο προσωρινή απαγόρευση εφαρμογής της ισχύουσας έναντι της Unibet απαγορεύσεως της διαφημίσεως αποτελεί το αποτελεσματικότερο μέσο παροχής ένδικης προστασίας.

82. Βεβαίως, η διάταξη *Antonissen* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής αφορούσε αίτημα αποζημιώσεως. Τα προσωρινά μέτρα που είχαν ζητηθεί στην υπόθεση εκείνη αφορούσαν την προκαταβολή μέρους της αποζημιώσεως η οποία αποτελούσε το αντικείμενο της αγωγής. Επομένως, εν μέρει, το αίτημα των προσωρινών μέτρων αντιστοιχούσε στο αίτημα της αγωγής⁵⁵. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο επιληφθείς της αιτήσεως προσωρινών μέτρων δικαστής διαθέτει ευρεία διακριτική εξουσία κατά την εξέταση των προϋποθέσεων υπό τις οποίες θα χορηγηθούν τέτοια μέτρα.

83. Στη διάταξη επί της υποθέσεως *Antonissen* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι «η απόλυτη

53 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 43.

54 — Διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 29ης Ιανουαρίου 1997, C-393/96 P(R) (Συλλογή 1997, σ. I-441).

55 — Βλ. σκέψη 7 της αποφάσεως. Το αίτημα προσωρινής καταβολής σε συνδυασμό με αγωγή αποζημιώσεως θέτει ιδιαίτερα προβλήματα, τα οποία δεν αφορούν την υπό κρίση υπόθεση.

απαγόρευση λήψεως ενός μέτρου αυτού του είδους [προσωρινά μέτρα], ανεξαρτήτως των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, θα συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας το οποίο παρέχεται στους ιδιώτες από το κοινοτικό δίκαιο και το οποίο συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, τη διασφάλιση της προσωρινής τους προστασίας, αν αυτή είναι απαραίτητη για την πλήρη αποτελεσματικότητα της μελλοντικής οριστικής αποφάσεως [...]. Επομένως, δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων, κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο, το ενδεχόμενο να είναι μια προκαταβολή [...] αναγκαία [...] και, να φαίνεται, κατά περίπτωση, δικαιολογημένη, λαμβανομένων υπόψη των εμπλεκόμενων συμφερόντων»⁵⁶.

84. Επομένως, η διάταξη επί της υποθέσεως Antonissen κατά Συμβουλίου και Επιτροπής συνιστά διόρθωση μιας εσφαλμένης ερμηνείας του νομικού πλαισίου, κατά την οποία αποκλειόταν πλήρως η χορήγηση προσωρινών μέτρων στην περίπτωση που το αίτημα της αγωγής συνίσταται στην καταβολή αποζημιώσεως. Εντούτοις, από τη διάταξη του Δικαστηρίου σαφώς προκύπτει ότι η λήψη τέτοιων μέτρων είναι μάλλον ασυνήθης και, κυρίως, αποκείμενη στη διακριτική ευχέρεια του επιληφθέντος δικαστή. Με το δεύτερο ερώτημα στην υπό κρίση υπόθεση ζητείται ουσιαστικώς να διευκρινιστεί αν η εθνική έννομη τάξη *πρέπει* να προβλέπει την αναστολή εφαρμογής μιας εθνικής νομοθετικής διατάξεως στην περίπτωση κατά την οποία το αίτημα της αγωγής συνίσταται στη χορήγηση αποζημιώσεως. Από κανένα στοιχείο της διατάξεως Antonissen δεν προκύπτει, κατά την άποψή μου, ποια *πρέπει* να είναι η απάντηση στο

ερώτημα αυτό. Αν θα μπορούσε να επισημανθεί ένα τέτοιο στοιχείο, αυτό μάλλον θα συνηγορούσε υπέρ του αντιθέτου συμπεράσματος.

85. Πάντως, για λόγους πληρότητας της αναλύσεώς μου, θα προσθέσω ότι σε περίπτωση ευδοκιμήσεως της αγωγής αποζημιώσεως της Unibet, ενώ παράλληλα θα ήταν υποχρεωμένη να ασκήσει δεύτερη προσφυγή προς διασφάλιση του δικαιώματος που αντλεί από το κοινοτικό δίκαιο, θα ήταν, ενδεχομένως, επιβεβλημένη η λήψη προσωρινών μέτρων προς διασφάλιση του δικαιώματος αυτού⁵⁷. Σε μια τέτοια (εξαιρετική) περίπτωση, τα προσωρινά αυτά μέτρα θα μπορούσαν να συνίστανται, κατά τη γνώμη μου, στην αναστολή εφαρμογής των σχετικών διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που θα είχαν (όπως υποτίθεται) κηρυχθεί ασύμβατες με διατάξεις του κοινοτικού δικαίου έχουσες άμεσο αποτέλεσμα⁵⁸.

86. Επομένως, κατά τη γνώμη μου, η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να είναι, πρώτον, ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαιτεί από κράτος μέλος να προβλέπει αναστολή εφαρμογής ή μη εφαρμογής διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που παρακλώουν την άσκηση δικαιώματος που ο προσφεύγων προβάλλει βάσει του κοινοτικού δικαίου όταν το επί της ουσίας αίτημά του είναι παραδεκτό κατά το εθνικό δίκαιο. Δεύτερον, όταν το επί της ουσίας αίτημα είναι παραδεκτό, αλλά αφορά την επιδίκαση αποζημιώσεως υπό τη μορφή αποκαταστάσεως ζημίας προκληθείσας από την εφαρμογή αυτών των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί όπως το εθνικό δικαστήριο έχει τη διακριτική ευχέρεια, όταν οι περιστάσεις το επιβάλλουν, να διατάξει τη λήψη τέτοιων προσωρινών μέτρων.

56 — Σκέψεις 36 και 37. Στις σκέψεις 38 έως 43, το Δικαστήριο ανέλυσε συστηματικώς τις παραμέτρους που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο δικαστής των ασφαλιστικών μέτρων κατά την άσκηση της ευρείας διακριτικής εξουσίας του.

57 — Βλ., ανωτέρω, σημείο 51.

58 — Βλ., ανωτέρω, σημείο 6.

Επί του τρίτου και τετάρτου ερωτήματος

87. Το τρίτο ερώτημα υποβλήθηκε μόνο για την περίπτωση κατά την οποία η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα θα ήταν ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέπουν αναστολή εφαρμογής ή μη εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που παρακωλύουν την άσκηση δικαιώματος που ο προσφεύγων διατείνεται ότι αντλεί από το κοινοτικό δίκαιο. Με το ερώτημα αυτό ζητείται από το εθνικό δικαστήριο να διευκρινιστεί αν, κατά το κοινοτικό δίκαιο, σε περίπτωση αμφισβητήσεως της συμβατότητας διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας προς το κοινοτικό δίκαιο, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εφαρμόζουν εθνικά ή κοινοτικά κριτήρια κατά την εξέταση επί της ουσίας της αιτήσεως λήψεως προσωρινών μέτρων που αποσκοπεί στην προστασία δικαιωμάτων αντλουμένων από το κοινοτικό δίκαιο. Με το τέταρτο ερώτημά του, το οποίο υποβλήθηκε μόνο για την περίπτωση που στο τρίτο ερώτημα δοθεί η απάντηση ότι τα κριτήρια αυτά πρέπει να είναι κοινοτικής φύσεως, το εθνικό δικαστήριο ζητεί να προσδιοριστούν τα κριτήρια αυτά.

88. Μολονότι η απάντηση που προτείνω να δοθεί στο δεύτερο ερώτημα συνεπάγεται ότι παρέλκει η απάντηση στο τρίτο και τέταρτο ερώτημα, θα εξετάσω, εν συντομία, τα ερωτήματα αυτά.

89. Η Unibet και η Πορτογαλική Κυβέρνηση ισχυρίζονται ότι τα κριτήρια πρέπει να είναι κοινοτικά. Η Unibet διατείνεται ότι η προσωρινή δικαστική προστασία πρέπει να διασφαλίζεται, στο μέτρο του δυνατού, κατά τρόπο ομοιόμορφο εντός όλων των κρατών μελών. Επομένως, το Δικαστήριο οφείλει να προσδιορίσει τις αναγκαίες ουσιαστικές

προϋποθέσεις. Κατά τη Unibet, πρέπει να υφίστανται σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα ενός εθνικού μέτρου με το κοινοτικό δίκαιο και να ζημιώνεται ο πολίτης από τη σύγκρουση αυτή των κανόνων. Η επιταγή του κοινοτικού δικαίου ότι η ζημία πρέπει να είναι «ανεπανόρθωτη» δεν είναι σαφής· αν η επιταγή αυτή ισχύει, το Δικαστήριο οφείλει να προσδιορίσει το περιεχόμενό της. Η Πορτογαλική Κυβέρνηση επικαλείται τις αποφάσεις στις υποθέσεις *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest* και *Atlanta Fruchthandels-gesellschaft* κ.λπ.⁵⁹, υποστηρίζοντας ότι η ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου επιβάλλουν τα κριτήρια βάσει των οποίων διατάσσεται η λήψη προσωρινών μέτρων να είναι εκείνα που ισχύουν για τα προσωρινά μέτρα που διατάσσει το Δικαστήριο, δηλαδή το *fumus boni iuris*, ο επείγων χαρακτήρας, η στάθμιση των συμφερόντων και η σχέση μεταξύ των αιτουμένων προσωρινών μέτρων και του αντικειμένου της επί της ουσίας αγωγής⁶⁰.

90. Η Αυστριακή, η Τσεχική, η Φινλανδική, η Γερμανική, η Ιταλική και η Σουηδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή δεν κατέθεσαν παρατηρήσεις επί του τρίτου και τετάρτου ερωτήματος. Η Βελγική, η Ελληνική και η Ολλανδική Κυβέρνηση, καθώς και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζουν ότι εφαρμοστέες πρέπει να είναι οι διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας. Συμμερίζομαι την άποψη αυτή.

91. Η άποψη αυτή στηρίζεται στον βασικό κανόνα που έχει διατυπώσει το Δικαστήριο

59 — Απόφαση του Δικαστηρίου της 9ης Νοεμβρίου 1995, C-465/93, *Atlanta Fruchthandels-gesellschaft* κ.λπ. (Συλλογή 1995, σ. I-3761).

60 — Βλ. την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 54 διάταξη επί της υποθέσεως *Antonissen* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής.

και έχει εξεταστεί στο πλαίσιο εξετάσεως του πρώτου ερωτήματος, κατά τον οποίο, ελλείψει κοινοτικών κανόνων, στην εθνική έννομη τάξη των κρατών μελών εναπόκειται να προσδιορίζει τις λεπτομέρειες των οικονομικών εκείνων κανόνων που διέπουν προσφυγές έχουσες ως αντικείμενο τη διασφάλιση δικαιωμάτων αντλουμένων από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την επιφύλαξη των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας.

92. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει από το γεγονός ότι στην απόφαση *Factortame I* το Δικαστήριο δεν προσδιόρισε τις ειδικές προϋποθέσεις χορηγήσεως προσωρινών μέτρων. Στις προτάσεις που ανέπτυξε στο πλαίσιο της υποθέσεως εκείνης ο γενικός εισαγγελέας *Tesauro* διατύπωσε την άποψη ότι οι λεπτομέρειες και προθεσμίες που αφορούν την παροχή προσωρινής προστασίας είναι και εξακολουθούν να παραμένουν, ελλείψει εναρμονίσεως, εκείνες που προβλέπουν οι εθνικές έννομες τάξεις, υπό την προϋπόθεση ότι δεν πρέπει να καθιστούν στην πράξη αδύνατη την άσκηση δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν⁶¹.

93. Βεβαίως, στις αποφάσεις του επί των υποθέσεων *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest* και *Atlanta Fruchthandelsgesellschaft*, το Δικαστήριο προσδιόρισε τις κατά το κοινοτικό δίκαιο προϋποθέσεις για τη χορήγηση προσωρινών μέτρων από τα εθνικά δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένης της περιπτώσεως αναστολής εκτελέσεως εθνικού μέτρου στηριζόμενου σε κανόνα του κοινοτικού δικαίου. Οι υποθέ-

σεις αυτές αφορούσαν το προβαλλόμενο ανίσχυρο της σχετικής εθνικής νομοθεσίας. Ασφαλώς, σε τέτοιες περιπτώσεις, το Δικαστήριο είναι το μόνο αρμόδιο να κρίνει την ακυρότητα ενός κοινοτικού μέτρου⁶². Σε τέτοιες περιπτώσεις αναμφιβόλως το κοινοτικό συμφέρον επιβάλλει την αυστηρή τήρηση ομοιόμορφων κριτηρίων⁶³. Αντιθέτως, η υπό κρίση υπόθεση αφορά το κύρος εθνικού μέτρου το οποίο εξ ορισμού εφαρμόζεται σε ένα μόνον κράτος μέλος. Σε μια τέτοια περίπτωση, δεν αντιλαμβάνομαι για ποιο λόγο θα έπρεπε να αποκλειστεί η εφαρμογή του γενικού κανόνα της οικονομικής αυτονομίας⁶⁴. Πράγματι, θα ήταν λογικό η διαδικασία χορηγήσεως αναστολής εκτελέσεως διατάξεως εθνικής νομοθεσίας λόγω προβαλλόμενης ασυμφωνίας της με το κοινοτικό δίκαιο να είναι όμοια με τη διαδικασία αναστολής εκτελέσεως εθνικού μέτρου για διαφορετικό λόγο, αναγόμενο αποκλειστικώς στην εθνική έννομη τάξη (κατ' εφαρμογήν της αρχής της ισοδυναμίας), πάντοτε υπό την επιφύλαξη της τήρησεως της αρχής της αποτελεσματικότητας.

94. Εξάλλου, στην απόφασή του επί της υποθέσεως *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest* το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να χορηγούν αναστολή εκτελέσεως κοινοτικού μέτρου βρίσκεται σε αντιστοιχία με την αρμοδιότητα που παρέχει στο Δικαστήριο το άρθρο 242 ΕΚ. Κατά

62 — Απόφαση της 22ας Οκτωβρίου 1987, 314/85, *Foto-Frost* (Συλλογή 1987, σ. 4199, σκέψη 20).

63 — Όπως προσφάτως επιβεβαιώθηκε με στην απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2006, C-344/04, *IATA* και *ELFAA* (Συλλογή 2006, σ. 1-403, σκέψη 27), στην οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια «είναι ιδιαίτερα επιτακτική όταν αμφισβητείται το κύρος κοινοτικής πράξεως. Οι διαφορές μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών όσον αφορά το κύρος των κοινοτικών πράξεων θα ήταν ικανές να διακυβεύσουν την ίδια την ενότητα της κοινοτικής έννομης τάξεως και να θίξουν τη θεμελιώδη αρχή της ασφαλείας δικαίου».

61 — Σημείο 33 των προτάσεων του· βλ., επίσης, σημείο 30.

64 — Απόφαση *Factortame I*, σκέψη 19.

συνέπεια, αποφάνθηκε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να χορηγούν αυτή την αναστολή παρά μόνον υπό τις προϋποθέσεις που ισχύουν για την εκ μέρους του Δικαστηρίου χορήγηση προσωρινών μέτρων⁶⁵. Η λύση αυτή διασφαλίζει τη συνοχή των κανόνων που διέπουν τη χορήγηση προσωρινών μέτρων, ανεξαρτήτως του αν η προβαλλόμενη αμφισβήτηση στηρίζεται στο άρθρο 230 ΕΚ ή στο άρθρο 234 ΕΚ. Αντιθέτως, στην υπό κρίση υπόθεση, δεν υφίσταται καμία τέτοια είδους αντιστοιχία με την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου. Όπως υπογράμμισε το Ηνωμένο Βασίλειο, το πλησιέστερο παράδειγμα είναι η εξουσία των εθνικών δικαστηρίων να επιλύουν, επί της ουσίας, ζητήματα που αφορούν το συμβατό διατάξεως της εθνικής νομοθεσίας με το κοινοτικό δίκαιο. Στις περιπτώσεις αυτές, η διαδικασία διέπεται από τους κανόνες της εθνικής εννόμου τάξεως, υπό την επιφύλαξη, βεβαίως, της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

95. Δεν παραβλέπω, βεβαίως, ότι το Δικαστήριο στην απόφασή του επί της υποθέσεως *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest* υπογράμμισε ότι «η προσωρινή προστασία που διασφαλίζει στους πολίτες το κοινοτικό δίκαιο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το αν εγείρουν ζήτημα ασυμβιβάστου διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας προς το κοινοτικό δίκαιο ή ζήτημα κύρους κοινοτικών πράξεων του παραγωγού δικαίου, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις η αμφισβήτηση αφορά αυτό τούτο το κοινοτικό δίκαιο»⁶⁶. Η σκέψη αυτή δεν αφορά, κατά τη γνώμη μου, τα ζητήματα που τίθενται με το τρίτο ερώτημα στην παρούσα υπόθεση. Στην υπόθεση *Zuckerfabrik Süder-*

dithmarschen και *Zuckerfabrik Soest* το ζήτημα που είχε τεθεί υπό την κρίση του Δικαστηρίου ήταν αν προσωρινά μέτρα —τα οποία, σύμφωνα με την απόφαση *Factortame I*, οφείλει ένα εθνικό δικαστήριο να χορηγεί έως ότου το Δικαστήριο επιλύσει το πρόβλημα της συμβατότητας— πρέπει να μπορούν να χορηγηθούν σε περίπτωση που αμφισβητείται το κύρος κοινοτικού κανονισμού επί του οποίου στηρίζεται εθνικό μέτρο. Δεν είχε ζητηθεί από το Δικαστήριο να προσδιορίσει τα κριτήρια για τη χορήγηση εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου προσωρινών μέτρων στο πλαίσιο διαδικασίας σχετικής με προβαλλόμενη ασυμβατότητα εθνικού μέτρου προς το κοινοτικό δίκαιο.

96. Για τους λόγους αυτούς, πρέπει, κατά τη γνώμη μου, στο τρίτο ερώτημα να δοθεί η απάντηση ότι σε περίπτωση αμφισβήτησεως της συμβατότητας εθνικών διατάξεων με το κοινοτικό δίκαιο, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εφαρμόζουν τις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που διέπουν τα προσωρινά μέτρα στο πλαίσιο της εκ μέρους του εξετάσεως αιτήσεως για προσωρινή προστασία δικαιωμάτων αντλούμενων από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την επιφύλαξη τηρήσεως της αρχής της αποτελεσματικότητας.

97. Κατόπιν των ανωτέρω, παρέλκει η απάντηση στο τέταρτο ερώτημα. Αν, πάντως, το Δικαστήριο κρίνει ότι σε τέτοιες περιπτώσεις έχουν εφαρμογή τα κοινοτικά κριτήρια, νομίζω ότι πρέπει να εφαρμόζονται τα κριτήρια που προκύπτουν από τη νομολογία *Zuckerfabrik Süderdithmarschen* και *Zuckerfabrik Soest*⁶⁷.

65 — Σκέψη 27.

66 — Σκέψη 20^ο βλ., επίσης, σκέψη 24 της αποφάσεως επί της υποθέσεως *Atlanta Fruchthandels-gesellschaft* κ.λπ.

67 — Βλ. σκέψη 33 και διατακτικό της αποφάσεως.

Πρόταση

98. Κατά συνέπεια, προτείνω να δοθούν οι ακόλουθες απαντήσεις στα ερωτήματα που έθεσε το Högsta Domstolen:

- «1) Το κοινοτικό δίκαιο δεν απαιτεί να υπάρχει η δυνατότητα ασκήσεως αυτοτελούς αναγνωριστικής αγωγής προς αναγνώριση του ασυμβάτου ορισμένων ουσιαστικών διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας με το άρθρο 49 ΕΚ, όταν αποδεικνύεται ότι το ζήτημα αυτό θα μπορούσε να εξεταστεί, ως προκριματικό ζήτημα, στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως υπό προϋποθέσεις που δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που διέπουν τις ανάλογες εθνικές αγωγές και υπό την προϋπόθεση ότι δεν καθίσταται αδύνατον ή εξαιρετικά δυσχερές για τον ενάγοντα η προβολή και διασφάλιση των δικαιωμάτων που έλκει από το κοινοτικό δίκαιο.

- 2) Το κοινοτικό δίκαιο δεν απαιτεί από κράτος μέλος να προβλέπει αναστολή εφαρμογής ή μη εφαρμογής διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που παρακωλύουν την άσκηση δικαιώματος που ο προσφεύγων προβάλλει βάσει του κοινοτικού δικαίου όταν το επί της ουσίας αίτημά του είναι παραδεκτό κατά το εθνικό δίκαιο. Όταν το επί της ουσίας αίτημα είναι παραδεκτό, αλλά αφορά την επιδίκαση αποζημιώσεως υπό τη μορφή αποκαταστάσεως ζημίας προκληθείσας από την εφαρμογή αυτών των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί όπως το εθνικό δικαστήριο έχει τη διακριτική ευχέρεια, όταν οι περιστάσεις το επιβάλλουν, να διατάξει τη λήψη τέτοιων προσωρινών μέτρων.

- 3) Σε περίπτωση αμφισβητήσεως της συμβατότητας εθνικών διατάξεων με το κοινοτικό δίκαιο, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εφαρμόζουν τις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που διέπουν τα προσωρινά μέτρα στο πλαίσιο της εκ μέρους του εξετάσεως αιτήσεως για προσωρινή προστασία δικαιωμάτων αντλούμενων από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την επιφύλαξη τηρήσεως της αρχής της αποτελεσματικότητας.»